

Memluk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KILIÇ*

Özet

Memluk Devleti içerisinde Kalavun ve hanedanının önemli bir yeri vardır. Kalavun'dan sonra Memluk sultanı olan Eşref Halil ise dört yıllık saltanatında Haçlılara yönelik yaptığı mücadelelerle dikkati çekmektedir. 666 yılında doğan Eşref Halil, 689 yılında Memluk tahtına oturdu. Sultan Kalavun aslında Salih Ali'yi veliahd ilan ettiği ancak onun ölmesi sebebiyle Eşref Halil'i veliaht ilan etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Burada sultan Eşref Halil'in ahlaki zaafalarını ve emirlerle anlaşmada problemlerinin olduğunu düşünerek onu veliaht göstermek istemediği anlaşılmaktadır. Eşref Halil zamanında Akka, Sayda, Sur, Hayfa, Kal'atü'r-Rum ve diğer yerler İslam hâkimiyetine kazandırılmış, Suriye bölgesi Haçlılardan temizlenmiş oldu. Özellikle Akka'nın Haçlı işgalinden kurtarılması İslam âleminde büyük sevince neden olmuş ve Eşref Halil Akka fatihi olarak İslam tarihindeki yerini almıştır. Haçlılardan kazanılan bu topraklardan sonra bölgede huzursuzluk kaynağı olan Ermeniler üzerinde de tam olarak hâkimiyet sağlanmıştır. Eşref Halil'in bundan sonraki hedefi ise Irak bölgesini Moğol işgalinden kurtarmaktı. Moğolların Halep'in iade edilmesi şeklindeki mektuplarına ağır bir dille cevap vererek yakında Irak bölgesini Müslümanlara kazandıracağını belirtmiş, gerekli hazırlıkları başlatmıştır. Ancak Eşref Halil emirlerle sürtüşmesinin kurbanı olarak 693 yılında feci bir şekilde öldürülmesi sebebiyle buna imkân bulamamıştır. Siyasi faaliyetlerinin yanında Eşref Halil'in imar faaliyetlerinde bulunduğu, ticaret ve ekonominin gelişmesi için gayret gösterdiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Memlukler, Haçlılar, Kalavun, Eşref Halil

Abstract

Kalavun and his dynasty have an important place in Mamluks. Ashraf Khalil who became Mamluk Sultan after Kalavun is remarkable for his struggles with the Crusaders in the four-year reign. Born in 666 Eşref Halil sat on the Mamluk throne. Sultan Kalavun actually declared Salih Ali to be crown prince, but because of having died he declared Ashraf Khalil to be crown prince. It is understood that thinking that Ashraf Khalil's moral weaknesses and his problems related to agreement with Amirs, Kalavun didn't want to see him to be heir. In the period of Ashraf Khalil Acre, Sidon, Sur, Haifa, Kal'atü'r-Rum and

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

other places came under the domination of Islam, Syria had been removed from the Crusaders. Especially liberation of Acca from Crusader occupation led the great pleasure in the world of Islam and Ashraf Khalil had taken place as the conqueror of Acre in Islamic history. After these lands were earned from Crusaders, complete dominance was exactly gained over the Armenians who became a source of unrest in the region. Ashraf Khalil's next target was liberating Iraq region from Mongol invasion. He stated that he would regain Iraq region to the Muslims soon, responding with a severe language to Mongols' letter in which it was said that Aleppo should be given back to them and started the necessary preparations. But Ashraf Khalil couldn't find opportunity for that, because of having been killed in a terrible way in 693 as a victim of friction with Amirs. We can say/it can be said that Ashraf Khalil carried out the reconstruction activities and made effort to develop trade and economy in addition to his political activities.

Key Words: Mamluks, Crusaders, Kalavun, Eşref Halil

Giriş

Memluk Devleti içerisinde Sultan Kalavun el-Elfi'nin (678-689/1280-1290) önemli bir yeri vardır. Kendisinden sonra yaklaşık bir asır süren bir hanedan kuran Kalavun on bir yıllık saltanatı döneminde birçok siyasi başarı kazanmıştır. Sultan Kalavun, Cebele, Lazkiye, Markap ve Trablus gibi Salahaddin Eyyübî dışında kimse-nin taarruz etmeye dahi cesaret edemediği önemli yerleri Haçlıların elinden almıştır. Ayrıca Melik Zahir'in çocuklarına ait olan Kerek ve Şevbek'i de Memluk devletine katmıştır. Çok güçlü bir şekilde Suriye'deki yürüyüşüne devam eden Moğolları, Hims'da mağlubiyete uğratmıştır. Ekonomi alanında ise haksız vergileri kaldırarak sosyal huzuru temin etmiş ve ticareti geliştirmeye özel önem vermiştir.¹ Kalavun hanedanının ikinci sultanı olarak Eşref Halil ise gerek kısa saltanatı gerekse Akka fethi nedeniyle dikkati çekmektedir. Veliht ilan edilmesinde sıkıntı yaşanan Eşref Halil devlet adamları ile girdiği sürtüşme neticesinde hazin bir şekilde hayatını kaybederken geride Akka, Sayda, Sur, Hayfa fethi gibi önemli fetihler bırakmıştır.

¹ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, th., Muhammed Emin, Kahire, 1989, III, 16- 20; Rukneddin Baybars el-Mansûri ed-Devâdâr, *Zübdetü'l-Fikre fi Târihi'l-Hicre*, thk., Donald S. Richard, Beyrut, 1998, s., 270-271, 272; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, nşr., Muhammed Deyyûb, Beyrut, 1997, II, 358-359; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr., Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1992, VII, 269, 273, 276, 279; Devâdâri, *Kenz*, VIII, 300-301.

Sultan Kalavun'un hayatı Haçlıları tedip etmek amacıyla düzenlediği Akka seferiyle son bulmuştur. Haçlıların anlaşma şartlarına aykırı davranmaları ve huzursuzluk çıkararak şehre gelen Müslüman tüccarlara saldırmaları nedeniyle Akka fethine çıkmaya karar verdi. 689/1290 yılında Mısır'dan ayrılırken yerine oğlu Eşref Halil'i bıraktı. Bağlı eyaletlere savaş için hazırlık yapılarak Akka'ya doğru hareket emri veren Kalavun, Mescidu Tibr² denilen yerde konakladı. Ancak burada şiddetli bir ishale yakalandı ve yola devam edemedi. Sultan Kalavun hastalığının ciddileştiği bu sırada oğlu Eşref Halil'i yanına çağırarak ona Memluklerini muhafaza etmesini, onlara ihsanda bulunmasını, Mısır ve Şam'daki iktalarını sürdürmesini ve onların maslahatına büyük önem vermesini tavsiye etti. Çünkü amiller, naipeler ve çeşitli işlerde çalışan insanlardan oluşan Memluk gurubu Sultan Kalavun'un en büyük destekçileriydiler.³ Ölüm döşüğünde oğlu Eşref Halil'den Akka seferini devam ettireceğine dair söz aldı. Yapılan tedaviye olumlu cevap veremeyen Sultan gittikçe ağırlaştı ve hastalığa yakalandığından beş gün sonra 6 Zilkade 689 (10 Kasım 1290) Pazar günü öldü. Memluk sultanlarının yedincisi olan Kalavun öldüğünde yetmiş yaşlarında idi. Sultanın son anlarında yanında bulunan Husameddin Toruntay, Kalavun'un öldüğünü hemen ilan etmedi.⁴

Tavâşî ve memlukler Toruntay'la birlikte Eşref Halil'in yanına gitmek için Kal'atü'l-Cebel'e yöneldiler. Eşref Halil kaleden inerken onunla karşılaştılar ve Tavâşî ona Sultan Kalavun'un vefat ettiğini bildirdi. Eşref Halil babasının öldüğünü duyunca elbisesine vurarak ağlamaya başladı. Onu bu halde gören Sungur el-Aşkar ise "Yapılacak en doğru şey derhal kaleye çıkarak buraya hâkim olmandır" dedi.⁵ Bunun üzerine Eşref Halil adamları ile beraber harekete geçerek Kale'de hâkimiyeti sağladı. Toruntay, Sultanın cenazesini Kal'atü'l-Cebel'e nakletti. 10 Zilkade 689 (14 Kasım 1290) tarihinde, iki saray arasında kendisinin yaptırdığı medresede bulunan türbesine defnedildi. Bu esnada vali ve naiblere kapıların ve şehir

² - Mescidu Tibr, Kahire'nin dışında el-Mutriyye diye bilinen bölge yakınında bulunmaktadır. Şam yolu üzerindeki ilk konak yeri olarak bilinir. Mescidu Tibr, Tibn şeklinde de isimlendirilmektedir ki bu yanlış bir ifadedir. Zira isim Kafur el-İhşidî zamanındaki emirlerden birisi olan Tibr'e dayanmaktadır. (Aynî, *Ikdü'l-Cümân* III, 10). Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev., Fikret Işıltan, Ankara, 1992, III, 349'da burası Mercu't-Tin olarak geçmektedir.

³ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 24.

⁴ - Baybars ed-Devâdâr, *Zübde*, s., 270-271, 272; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 358-359; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, VII, 276; Devâdârî, *Kenz*, VIII, 300-301. Runciman, III, 349; Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 13. Aynî, III, 14.

⁵ - Ekrem Hasan el-Ulebi, *el-Meliku'l-Eşref Halil b. Kalavûn*, Beyrut, 1987, s., 9.

güvenliğinin sağlanması talimatı verildi. Kalavun'un ölümü ve kış mevsiminin gelmesi sebebiyle Akka seferi ilkbahara ertelendi.⁶

Kalavun'un, Salih Ali, Eşref Halil, Ahmed ve Muhammed en-Nasır isminde üç oğlu ve iki kızı vardı. Kızlarından İttutmuş'a Dâru-Muhtâr diğerine Dâru Anber denilmektedir. Salih Ali babası hayatta iken 687/ 1288 yılında öldü. Çalışmamızın konusu olan Eşref Halil 666/1267 yılında Kahire'de doğdu. Salih Ali'den küçük Nasır Muhammed'den büyüktür.⁷

Eşref Halil'in Memluk Sultanı Olması

Sultan Kalavun aslında oğlu Alaeddin Ali'ye Melik Salih lakabını vererek 679 yılında veliaht ilan etmişti. Ancak Salih Ali babası Kalavun hayatta iken 687 yılında ölünce Eşref Halil'in önü açıldı. Kalavun Şevval 688/ Ekim 1289 tarihinde Eşref Halil'i Salih Ali'nin yerine veliaht ilan etti.⁸ Askerler ve halk Eşref Halil adına yemin etti ve onun adı hutbede veliaht olarak okundu. Eşref Halil, babası Kalavun ölünce 7 Zilkade 689/ 11 Kasım 1290 Cumartesi tarihinde Memluk sultanı oldu. Aslında Kalavun hiçbir zaman Eşref Halil'i resmen veliaht tayin etmedi. Eşref Halil Memluk tahtına oturunca Kadı Fetheddin b. Abduzzahir'den kendisiyle ilgili resmi belgeyi istedi. Kadı ona kendisinin yazdığı fakat babasının imzalamadığı belgeyi getirdi. İbn Abduzzahir, Sultan Kalavun'a oğlu Eşref Halil'in sultanlığını ihtiva eden belgeyi defalarca sunmuş fakat Kalavun "Müslümanların başına Halil'i veliaht olarak tayin etmem" diyerek bu belgeyi imzalamaya razı olmamıştır. Eşref Halil imzasız belgeyi görünce "Ya Fetheddin, sultanın vermektan kaçındığı saltanatı Allah bana verdi" diyerek kâğıdı onun yanında fırlatıp attı. Sultan Kalavun'un Eşref Halil'in bazı kötü alışkanlıkları sebebiyle onu veliaht göstermek istemediği kaynaklarda ifade edilmektedir. Saltanat naibi Husameddin Toruntay'ın Eşref Halil ile arasının kötü olması sebebiyle onu veliaht görmek istemediği, bu amaçla Salih Ali'nin onun tarafından zehirletildiğini ortaya attığı ifade edilmektedir. Sonuçta Salih Ali'nin erken ölümü ile Sultan Kalavun'un Eşref Halil'i mecburen veliaht ilan ettiğini söylemek mümkündür. Eşref Halil tahta oturması nedeniyle Mısır ve Şam'da bulunan devlet adamlarına çeşitli hediyeler verdi. Saltanat değişikliği etrafa duyuruldu. 8 Zilkade pazartesi günü ordu ve devlet erkânı yeminlerini tazeledi-

⁶ - Aynî, *İkdü'l-Cümân*, III, 14-15. Sultan Kalavun'un yaptırdığı bu medreseyi, Mısır'da ve Şam'da benzerinin olmadığını söyleyerek öven Aynî burada dört mezhebe yönelik eğitim verildiğini ve burada Türbe, Maristan ve Darul-Hadis'in bulunduğunu bildirmektedir.

⁷ - el-Ulebî, s., 9.

⁸ - İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, VII, 272.

ler. Emirler huzuruna girerek önünde yer öptüler ve hepsi onun adına yemin ettiler. Eşref Halil Toruntay'ı yanına çağırarak hilat verip gönlünü hoş ettikten sonra naiplik görevini yine ona verdi. Vezirlik görevine ise eş-Şucâ'i'yi tayin etti. Eşref Halil Kalatül Cebel'de atına bindi sultanlık alametlerini kuşanarak 12 Zilkade Cuma günü emrindeki askerlerle beraber kaleden inerek Esved meydanına⁹ gitti. Babun-Nasr'dan Babu Züveyle'ye kadar süslenmiş Kahire'yi dolaşarak tekrar Kalatü'l-Cebel'e döndü. Daha sonra sevinçle tahtına oturdu.¹⁰

Eşref Halil'in Toruntay ile Münasebetleri

Eşref Halil sultan olduğu ilk günden itibaren ciddi bir muhalefetle karşılaştı. Sultan Kalavun hayatta iken Eşref Halil'in Toruntay'la arası iyi değildi ve karşılıklı olarak birbirlerinden nefret ediyorlardı. Eşref Halil, Toruntay'ı dışlıyor ve ona değer vermiyordu. Toruntay ise Eşref Halil'in konumunu alçaltmaya, Kalavun'un gözünden düşürmeye çalışıyor ve onun yerine kardeşi Salih Ali'nin veliaht olmasını istiyordu. Salih Ali'nin Kalavun'dan önce ölmesiyle Eşref Halil ile Toruntay'ın arası daha da kötüleşti. Çünkü diğer emirler bu hadiseden sonra tek varis olan Eşref Halil'e yakınlık göstermeye başlarken Toruntay eski husumetini devam ettirdi. Toruntay, Eşref Halil'in İbn Sel'us'a vezir hilatine benzer bir hilat verdiğini söyleyerek onlar aleyhine kamuoyunu kışkırtmaya başladı. Kalavun İbn Sel'us hakkında bilgi almak istediğinde Toruntay İbn Sel'us'un Eşref Halil'in veziri olduğunu söyledikten sonra onu kötülemeye başladı. Sultan Kalavun bu duruma çok kızdı ve İbn Sel'us'u çağırarak üzerinden hilati çıkarttırdı. Mallarının müsadere edilmesini ve cezalandırılmasını emretti. Bu işi Toruntay'a verdi. Bu durumda Eşref Halil Toruntay'a muhtaç hale geldi. İbn Sel'us'u cezadan kurtarmak için babasına ricacı olması için Toruntay'a ihtiyaç duymaktaydı. İstemeyerek de olsa Eşref Halil, Toruntay'dan yardım istedi. Sonunda Sultan Kalavun, Toruntay'ın şefaati ile İbn

⁹ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 24. Esved Meydanı Kal'atu'l-Cebel'in aşağısında Hayl Çarşısına yakın bir meydandır (*es-Süluk*, I, 756).

¹⁰ - Ebu'l-Fida, *Tarih*, II, 359; Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 23-26; . İbn Tağriberdî, *en-Nücüm*, VIII, 3, 255, 318; Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşâ*, Beyrut, 1987, X, 170-181; Takiyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *es-Süluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, th., Muhammed Mustafa Ziyade, ,I/III, 756, 774; P. M. Holt, *The Age of the Crusades*, Newyork, 1986, s., 105, 106; el-Ulebi, s., 10; Kazım Yaşar Kopruman, "Memlukler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1989, VI, 473; Ali Aktan, "Bahri Memluklerden Sultan Kalavun Hanedanı", *Bellekten*, LIX, sayı., 226, Ankara, 1995, 610. Sultanlık alametleri sultanın o mekanda bulunduğunu göstermek için, bayrak, sancak, şemsiye, hizmetçiler, perde gibi tören alayında kullanılan elbise ve alametlerdir (Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşâ*, IV, 7-8; Makrizî, *Hitat*, II, 209).

Sel'us'un tahliye edilerek ev hapsinde tutulmasına razı oldu. İbn Sel'us'un bu durumu Eşref Halil'in idareyi eline almasına kadar devam etti. Sultan Kalavun öldükten sonra ise Toruntay Eşref Halil'e karşı olan kin duymaya ve büyüklük taslamaya devam etti. Aslında her iki tarafta birbirini ortadan kaldırmaya niyetli idi. Ama Eşref Halil önce davrandı.¹¹

Toruntay'ın, Ketboğa gibi yakın dostları onun başına geleceklere biliyorlardı. Bu sebeple onu önlem alması konusunda uyardılar. Toruntay'la uyumlu bu insanların önlem alması yönündeki yoğun taleplerine Toruntay şöyle cevap verdi; "Vallahi ben onun (Eşref Halil'in) bana kötü şeyler yapacağını biliyorum. Tozu dumana katacağına inanıyorum. Ancak benim kendim için harekete geçerek bir şey yapmam bütün toplumun zararına olur. Kanlar akar, vefa azalır. Bir kişinin iktidarı ele alması ancak büyük bir kargaşadan sonra mümkün olabilir. Vallahi ben insanların beni ayıplayacağı bir şeyi yapmayacağım, eğer benim ömrüm varsa kimse bunu kısaltamaz, eğer ecel gelmişse gelmiştir ve saadet zamanı bitmiştir, olacak olan bir iş varsa bu Allah'ın elindedir, bu durumda hiç kimse bir şey yapamaz".¹²

Eşref Halil sultan olup icraata başladığı anda Toruntay'la ilgili eskiye dayanan nefreti gün yüzüne çıkmaya başladı. Zira Toruntay, Eşref Halil aleyhinde, iftiracılar vasıtasıyla yalanlar uydurarak dedikodu yayıyordu. Eşref Halil ise bu dedikoduları duydukça Toruntay'a karşı müthiş bir öfke duyuyordu. Sultanın yakın adamları (Hassakiyye) da Toruntay'dan nefret ediyorlardı. Bunun üzerine Sultan Eşref Halil, Toruntay'ı tutuklamayı düşünmeye başladı. Bunda bazı emirlerin Sultan ile Toruntay'ın arasını bozmak için asılsız sözleri getirip götürmeleri de etkili olmuştur. Zira Sultan Kalavun döneminde vezirlik görevinden alınmasında Toruntay'ın etkili olması sebebiyle eş-Şucâi, olaya müdahil olarak öcünü almak istemiştir. Aslında iki tarafta birbirleri aleyhine ulaşan sözlere bakarak büyük kin duyuyor ve birbirlerini ortadan kaldırma emeli taşıyorlardı.¹³

¹¹ - Baybars, *Zübde*, 274-275; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 359; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, III, 27; Makrîzî, *es-Sülûk*, I, 757, 756-758; Runciman, III, 349; Abdülkerim Özeydin, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, İstanbul, 1997, 319.

¹² - Aynî, *İkdü'l-Cümân*, III, 30.

¹³ - Aynî, III, 27. Ketboğa'nın sözü için Süluk I, 757. el-Ulebi, s., 16. el-Ulebi, Eşref Halil'e Toruntay tarafından bir suikast düzenleneceğinden bahs etmektedir. Fakat bu konuda kaynak göstermemektedir. Buna göre Eşref Halil, Toruntay'ın kendisini tören esnasında öldüreceğini öğrendi. Eşref Halil devlet erkânına hediyeler verdikten sonra 12 Zilkade 689 (16 Kasım 1290) Cuma günü namazdan sonra yanında ümera ve askerler olduğu halde kalenin alt tarafındaki Esved

Eşref Halil Toruntay'a sıcak davranmaya devam etti. Ona ikramda bulundu ve devlet görevlilerinin ve askerlerin işleri ile ilgili onunla görüşmeler yaptı. Bu durum karşısında Toruntay başına hiç de iyi şeyler gelmeyeceğini anladı. Eşref Halil'in bu sıcak tutumu cumartesi gününe kadar devam etti. Emirlerle onun tutuklanması işini organize etmeleri emri verilmişti. Eşref Halil olaydan sonra Toruntay'ı yanına çağırdı. Ketboğa, Toruntay huzura çıkmaması konusunda onu uyardığında "Ben uyusam Eşref beni uyandırmaya bile cesaret edemez" diyordu.¹⁴ Toruntay kendinden emin bir şekilde ve konuşulnlardan korkmadan huzura gitti. Naiplerin kendisi aleyhine söylediklerine göre hüküm verilmeyeceğini düşünüyordu. Ancak Toruntay'ın düşündüğü gibi olmadı, yanıldığını ise çok geç anladı. O gün geldiğinde Eşref Halil huzurundaki Toruntay'ın kötülüklerini ve karıştığı olayları saymaya başlayınca Toruntay ona şöyle cevap verdi; "Bütün bu olanların senden geleceğini biliyordum. Bu huzura gelmekle ölüme gelmiş oldum. Ancak vallahi sen benden sonra muhakkak surette pişman olacaksın". Toruntay'ın sözleri bitmeden etrafı sarıldı ve kılıcını aldılar. Tutuklanıp hapse konuldu. Toruntay yaptığı gafleti anladığında iş işten geçmişti. Biriktirdiği malları için bir tedbir almadığına çok pişman oldu. 18 Zilkade 689 (22 Kasım 1290) pazartesi günü öldürüldü. Sekiz gün cesedi hapsede kaldıktan sonra 26 Zilkade 689 (30 Kasım 1290) Cuma günü Şeyh Ebu's-Suud türbesine götürüldü. Burada yıkandıktan ve zaviyenin hadimi Şeyh Ömer tarafından kefenlendikten sonra zaviye tarafında defnedildi. Ketboğa'nın iktidarına kadar burada kalan Toruntay'ın naşı bu dönemde kendi yaptırdığı Husamiyye Medresesi'ndeki türbesine nakledildi.¹⁵ En büyük düşmanı Alemuddin Sencer eş-Şucâî onun müsadere edilmesi ve işkenceye tabi tutulması işiyle görevlendirildi.¹⁶ Kaderin bir cilvesi olarak eş-Şucâî düşmanından böylece kurtulduğuna çok sevindi. eş-Şucâî onun evine baskın yaparak 1.600.000 dinar değerinde altın, 170000 rıtl gümüş ve sayılamayacak kadar çok köle, silah, bakır, gıda maddeleri, at,

Meydanı'na (Kara Meydan) gitti. Bu tören Eşref Halil'in saltanat alametleriyle yani Sultan olarak halkın içine çıktığı ilk törendi. Ancak Toruntay'ın kendisine suikast girişiminde bulunacağını haber aldığı için ikindi vaktinden önce tekrar kaleye döndü. Memlukleri ve yardımcıları hemen etrafını sararak güvenlik tedbirlerini aldılar. Nitekim Toruntay arkadaşlarıyla beraber Babu Sâriye önünde durmuşlar sultanı bekliyorlardı. Adet üzere yürüyüşünü tamamlamak için sultanın Babu Sâriye'ye gelmesi gerekiyordu. Sultan durumdan haberdar olunca Babu Istabl'dan atını sürerek kaleye çıktı. Toruntay arkadaşları ile beraber onu yakalamak için arkasından koşarlarsa da yakalayamadılar.

¹⁴ - el-Ulebi, s., 17.

¹⁵ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 30-31; Makrîzî, *es-Sülûk*, I, 757.

¹⁶ - el-Ulebi, s., 17.

deve, akar vs. mala el koydu. Mahsul olarak 1200 irdeb mahsul, kumaş, 420 adet atlas elbise, bu elbiselerin bir tanesinin değeri 1500 ila 1700 dinar arasında değişmektedir. Silah olarak tespit edilenler ise 390 adet zırh, 180 adet göğüslük, 460 adet at semeri, 260 adet 1600 sandık ok, 300 kılıç. Hayvanlardan 1400 baş koyun, 1800 baş inek bulundu. 480 köle (mamluk) tespit edildi. eş-Şucâi Toruntay'a ait mamlukları ve hizmetçileri tespit edip ortaya çıkardıktan sonra sahipleri gibi onları da işkenceye uğrattı. Toruntay'a nispetle "husamiyye" adı verilen bütün bu mamlukları sultanın evinde toplandı. Onun yakın adamlarından Zeyneddin Ketboğa ve Sungur et-Tavîl de tutuklandı. Ali b. Kırman bütün aramalara rağmen bulunamadı. Yakalanacağını anlayan Ali b. Kırman silah takviyesi yapıp güvendiği adamlarıyla şehirden ayrılmıştı.¹⁷ Ebu Hars Sencer ise Toruntay'ın ve ona yakın olan bütün isimlerin Eşref Halil tarafından yakalanacağını bildiği için izin alarak Hacca gitti. Bu listeye bakıldığında Toruntay'ın tehdit unsuru olacak kadar güçlü olduğunu Eşref Halil'in ise daha erken dönemde düşman cephesi oluşturduğunu görmek mümkündür. Ayrıca müsadere edilen mallar arasında Şam'da birçok köy vardı ki, Toruntay bunları zulümle elde etmişti ve bu köyler Seyfeddin Balaban ed-Devâdâr'a aitti.¹⁸ Toruntay'ın müsadere edilen malları Eşref'e getirilince "Beni bitirmek istemişti, fakat düşmanından sonra kim yaşıyor" dedi. Ancak Eşref onun ailesini cezalandırmadı. Toruntay'ın öldürülmesinden sonra oğlunu huzura çağırırdı. Gözleri görmeyen bu çocuğun hiçbir şeylerinin kalmadığını söyleyerek ağlaması ve çaresiz bir şekilde elini açarak yardım istemesi üzerine Sultan, Toruntay'ın emlakini ailesine bıraktı.¹⁹

Toruntay'dan sonra bu makama geçen Bedreddin Baydara hem Toruntay'ın iktasına sahip oldu hem de güvendiği adamlar eliyle çeşitli bölgelerde birçok iktaya sahip oldu. Kendi adamları eliyle idare ettiği bu topraklardan muazzam gelir elde eden Baydara buradaki insanların zararını ve feryatlarını dinlemiyordu.²⁰

Toruntay'ın tutuklanmasının arkasında yatan neden gizli nüfuz kavgasıdır. Toruntay ve ekibinin tasfiye edilerek İbn Sel'us ve

¹⁷ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 32-33.

¹⁸ - el-Ulebî, s., 17.

¹⁹ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 27-32; Baybars, *Zübde*, 274-275; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 359; Makrizî, *es-Sülûk*, I/III, 756-758; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, VII, 323-324; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1992, XIII, 336-337; Ebu Muhammed Bedreddin Hasan İbn Habib el-Halebî, *Tezkiretü'n-Nebih fi Eyyâmî'l-Mansur ve Benihi*, th., Muhammed Muhammed Emin, Kahire, 1976, I, 136; Runciman, III, 349. Ketboğa'nın sözü için bkz., Makrizî, *es-Sülûk*, I, 757.

²⁰ - Baybars, *Zübde*, s., 275.

adamlarının yönetimde söz sahibi olması kavganın oluşmasına neden olmuştur. Tarafların güttüğü iktidar kavgası beraberinde kin ve nefreti körükledi. İktidarı eline geçiren taraf ise oç alma peşinde koştu. Nitekim Kalavun ölünceye kadar saygınlık ve iktidar gücünü efendisinden alarak işlerini yoluna koyan Toruntay, Eşref Halil sultan olunca her şeyini kaybederek yıkıldı. Toruntay'ın iktidarı döneminde kendilerine değer vermediğini alalade bir şekilde hitap ettiğini unutmayan eş-Şucaî ve Baydara başta olmak üzere emirler onun cezalandırılması işlemini memnuniyetle yerine getirdiler.²¹

İdari Alanda Yaptığı Düzenlemeler

Eşref Halil kendisi için tehlikeli gördüğü Toruntay'ı bertaraf ettikten sonra babası Kalavun zamanında hapisanede tutuklu bulunan insanların bir kısmını serbest bıraktı. Bunlardan bir tanesi 669 yılından beri yaklaşık yirmi yıldır hapiste bulunan Eyyübî hanedanından Melik Muğis'in oğluydu. Eşref Halil eş-Şucâî'ye onun suçunun ne olduğunu sorduğunda babasının melik olması cevabını aldı. Eşref Halil buna güldü ve Melik Muğis'in oğlunun getirilmesini istedi. Onun masum halini görünce serbest bırakılmasını istedi. Yine Kalavun zamanında savaşlardaki başarısı ve liderlik vasfı nedeniyle etrafına adam toplayarak iktidarı elde etme kavgasına girebileceği endişesi ile 683 yılında hapse atılan Emir Alemuddin Sencer el-Halebî'yi de serbest bıraktı. Eşref Halil onu yanına çağırarak memnun etti ve hilat verdi. Daha sonra Sultan tutuklu bulunan Halife el-Hakim Biemrillah'ın tahliye edilmesi ile ilgili eş-Şucâî ve Naip'le görüşme yaptı. Zira Halife bir süreden beri hapis hayatı yaşıyor dışarı çıkmasına izin verilmiyordu. İki de Sultana, Halifenin içinde bulunduğu sıkıntıdan çıkarılmasının doğru olacağını söylediler. Halife Memluk sultanlığındaki taht değişikliği bildirildi. Halife sultanın gönderdiği hilati giydi. Cuma namazından önce Halife tutuklu bulunduğu yerden çıkarılarak emirlerle birlikte Maksure'de Cuma namazı için toplandılar. Halife ile Eşref Halil cami kapısında buluştular. Onları Emir Baydara ve eş-Şucâî kapıda karşıladılar. Hutbenin başlamasına kadar Eşref Halil halife ile ilgilendi. Hutbe başlayınca Eşref Halil halifeden minbere çıkarak hutbeyi okumasını istedi. Halife de bunu yerine getirdi. Cuma hutbesinde Abbasi halifesinden sonra Eşref Halil'in adı okunarak hayır duada bulunuldu. Toruntay'a yakınlığından dolayı Eşref Halil tarafından hapse konulan Ketboğa da Baydara ve eş-Şucâî'nin şefaatiyle serbest bırakıldı.²²

²¹ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 29-30.

²² - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 36-37.

Memluk Devletinin sekizinci Sultanı olan Eşref Halil hemen idari düzenlemelere başladı. 689 / 1290-1291 yılında Toruntay'dan sonra hilat ve taklid verilmeden Alemuddin Sencer eş-Şucâi'nin niyabet makamına getirileceği konuşuldu. Ancak konuşulanların aksine Emir Bedreddin Baydara saltanat naibliğine getirildi ve kendisine hilat verildi. Toruntay'a ait iktalar Baydara'ya tahsis edildi. Vezirlik makamına ise İbn Sel'us olarak meşhur olan Dimaşklı tüccar Muhammed b. Osman b. Ebu Reca Şemseddin et-Tenuhi ed-Dimaşki eş-Şâfiî (öl. 693/1294) tayin edildi. Husameddin Laçin'i Dimaşk, Şemseddin Karasungur'u Halep, Seyfeddin Balaban'ı da sahil bölgesi (Trablus ve İsmaili kalelerini de içine alan bölge) naibi olarak tayin etti. Dimaşk Hanbelî kadılığına, Necmeddin Ahmed b. Kudâme'nin vefatı nedeniyle Şerefuddin Hasan b. Kudâme getirildi. 19 Zilhicce tarihinde Şam Şâddü'd-Devâvîn olarak görev yapan Emir Sungur el-A'ser görevden alınarak cezalandırıldı, yerine Seyfeddin Doğan el-Mansûrî tayin edildi. Sungur el-A'ser'in mallarına el konuldu. O dönemde Tarihçi Rukneddin Baybars ed-Devâdâr Kerek ve Şevbek civarının naibi olarak bulunuyordu. Hama ve Maarra sahibi ise tarihçi Ebu'l-Fidâ'nın amcasının oğlu Melik III. Muzaffer Mahmud, Mekke sahibi Necmeddin Ebu Numey Muhammed b. İdris b. Ali b. Katade el-Hasenî, Yemen sahibi Melik Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Ömer, Memluk Sultanı Eşref Halil'e itaat ettiler ve kendilerine hilat gönderildi.²³

Akka Fethi

Filistin sahil şeridinin en önemli kentlerinden biri olan Akka 15 (636) yılında Müslümanlar tarafından fethedildi. Ahmet b. Tolun şehri ele geçirdiği zaman deniz tarafından gelebilecek saldırılara engel oluşturması için şehrin etrafını büyük surlarla çevirdi. Akka, Sur kenti ile beraber Şam bölgesinin önemli bir gemi sanayi merkezidir. Hıristiyanların kutsal kabul ettiği bu şehir 1103 yılında Haçlılar tarafından işgal edildi. Akka ancak Salahaddin Eyyubî tarafından 583/1187 yılında Haçlılardan geri alındı. Ancak bu fetih fazla uzun sürmedi, şehir 587/1191 yılından tekrar Haçlıların işgaline uğradı. Salahaddin'in vefatı ile şehri Müslümanların kazanma ümidi kayboldu. Eşref Halil'in tarih sahnesine çıkmasına kadar Akka Haçlıların istilasını altında kaldı. Sultan Kalavun 689/1290 yılı Haziran ayında, Haçlılarla o dönemde adet olan şekliyle on yıl on ay on saat süren bir barış anlaşması imzaladı. Sultan Kalavun bu anlaşmaya göre İskenderun'un yarısını, Akka, Hayfa ve diğer Haçlılara vermeyi kabul etti. Bu anlaşmada bırakılan yerlerin zaten Haçlıların bo-

²³ - Makrizî, *es-Sülûk*, I/III, 756, 759; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 4.

yunduruğu altında oldukları bilinerek özenle seçildiği görülmektedir. Ancak bu topraklardan Memluklerin uzak kalması üç yıl sürdü. Eşref Halil, bu toprakları ve hesapta olmayan diğer yerleri üç yıllık kısa bir süre sonra Memluk Devletine tekrar kazandıracaktır.²⁴

Akka Haçlıları Sultan Kalavun'la yaptıkları anlaşmaya 689/1290 yılına kadar sadık kaldılar. Bu tarihte Avrupa'dan gelen Haçlı elçi heyetinin Akka'ya ulaşmasından sonra anlaşmaya uymayan hareketlerde bulunmaya başladılar. Müslümanlara saldırarak onları öldürmeye ve mallarını talan etmeye başladılar. O sırada yolcu Müslümanlardan bir gurup Aynu'l-Bakara mevkiinde bir mescide gittiler. Burada bulunan yerli Müslümanlar sabah namazı vakti geldiğinde ezanı pencereleri açmadan gizlice okuyunca yolcu Müslümanlar bu duruma kızdılar. Ezanı gizlice okuma gerekçesi olarak burasının kâfirlerin egemenliğinde olduğunu ve dolayısıyla Haçlılardan korktukları için böyle yaptıklarını söyleyince, yolcu Müslümanlar; Şimdi Allah yolunda cihad başlamıştır, yoksa siz Allah'ın şu sözünü işitmediniz mi "Allah korkmaya en layık olandır"²⁵ şeklinde cevap verdiler. Öğle namazı vakti geldiğinde ise pencereleri açtılar ve mescidin çatısına çıkarak yüksek sesle ezan okudular. İşte Akka'ya gelen Haçlı elçileri bu ezanı duyunca hemen çatıya çıkarak ezan okuyan Müslümanı ve arkadaşını öldürdüler. Kanlarını mescidin duvarına sürdüler. Haçlılar şehre ticaret amacıyla gelen Müslümanların mallarına el koyarak onları öldürmeye başladılar. Otuz Müslümanı bu şekilde öldüren Haçlıların yaptıkları zulme büyük tepki gösteren Kalavun verdikleri zararın karşılanmasını istedi. Ancak Haçlılar bunu kabul etmeyip sadece özür dilemekle yetince Sultan Kalavun Haçlılar üzerine sefer hazırlıklarına başlama emrini verdi.²⁶

Müslüman kanlarının heder edilmesi karşısında büyük üzüntü duyan Sultan Kalavun her ne pahasına olursa olsun Akka'yı fethetmeye karar verdi. Şam naibine Akka muhasarasında kullanılmak üzere mancınık ve muhasara aletlerinin yapımına başlamasını emretti. Sefer hazırlıklarını yapmak amacıyla Emir-i Candar İzzeddin Aybek el-Efrem'i Şam'a göndererek mancınıkların hazırlanmasını istedi.²⁷ O dönemde İslam ordularının vurucu gücünü oluşturan mancınıklar, Şam ve Mısır halkının yardımlarıyla Lüb-

²⁴ - Makrizî, *es-Sülûk*, I/III, 985-997; Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşâ*, XIV, 56-75; Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyübî ve Devri*, İstanbul, 2000, s., 116-117; el-Ulebî, s., 24.

²⁵ - *Ahzab Suresi*, 37.

²⁶ - Baybars ed-Devâdâr, *Zübde*, s., 270; Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 10; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 339; el-Ulebî, s., 25-26.

²⁷ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 11.

nan'daki servi ağaçlarından kesilerek yapılmaktaydı. Sungur el-A'ser, Kusruvan dağına giderek kar yığınları ortasında ağaç kesmeye başladı. Sultan Kalavun, Şevval ayının son günlerinde bizzat sefere çıktı. Oğlu Eşref Halil'i Kahire'de naip olarak bıraktı. Ketboğa saltanat naibi olurken, Emir Alemuddin Sencer eş-Şucâi el-Mansûrî (ölm. 693/1293) de vezirlik görevine iade edilmişti. Ancak yukarda da bahsettiğimiz gibi ecel onu çok çabuk yakaladı. Bu zor ve önemli görevi oğlu Eşref Halil devraldı ve babasının Akka seferi için başlattığı hazırlıklara devam etti.²⁸

Kalavun'un ölmesi ile biraz nefes alan Haçlılar seferin ilkbahara ertelenmesinden yararlanmak amacıyla yeni Memluk Sultanı Eşref'e bir heyet gönderdi. Heyetin başkanı Arapçaya vakıf Philippe Mainbouef adında Akka eşrafından bir zattı. Yanında Bartholomeo Pizan adında bir Templier şövalyesiyle bir Hospitalier şövalyesi ve George adında bir kâtip bulunmaktaydı. Ancak af dileyerek seferi iptal etmek gayesiyle sultanla görüşmeye giden heyet Sultan Eşref tarafında kabul edilmeyerek zindana atıldılar. Haçlı heyeti ile görüşmeyi dahi kabul etmeyen Sultan Eşref, Akka seferi konusundaki ciddiyetini ve Haçlılara ne kadar kızgın olduğunu ortaya koymuş oldu.²⁹

Eşref Halil kapsamlı hazırlıklar yaptı. Şam bölgesi valilerine mektup yazarak toplanmalarını ve başta mancınık olmak üzere savaş malzemelerini tedarik ederek gelmelerini emretti. Emir Seyfeddin Tuğrul el-Ayganî Şam bölgesindeki insanları savaşıma çağırarak için Kahire'den Dımaşk'a geldi. Halkın ve özellikle kalede bulunan askerlerin silahlanarak acilen Akka'da toplanmaları istendi. Dımaşk'ta mancınıkların yapımına Rebiulevvel ayının ilk gününde başlandı. Kısa zamanda mancınık ağaçlarının kesimi yapılarak kulanıma hazır hale getirildi. Mancınık yapımına ve nakliye işlemlerine sanatkârlar başta olmak üzere Dımaşk'ın âlimleri, fakirleri, kadınları, çocukları kısaca toplumun her kesimi canla başla katılmıştı. Üstelik bu hizmetler şiddetli soğuk havaya rağmen yapılırken şehir halkı aynı zamanda günlük yaşam ihtiyaçlarını da karşılamak zorundaydı. Cuma namazı dışında halk şehre gelmeyerek hazırlıklara devam ettiler. 12 Rebiulevvel 690/15 Mart 1291'da yapım işlemi tamamlanarak Emir Alemuddin Sencer ed-Devâdârî idaresinde Dımaşk'tan yola çıkarılmaya başlandı. Alemuddin Sencer kendi komutasındaki birliklerle beraber hareket etti. Daha sonra emirlerin önde gelenleri arasında görev dağılımı yapıldı. Her emir kendi

²⁸ - Baybars ed-Devâdâr, *Zübde*, s., 270; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, III, 54; el-Ulebî, s., 27; Özaydın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, 319.

²⁹ - Runciman, III, 350.

birliklerinin başında, taşınması gereken eşyaları da yanlarına alarak Dimaşk'ın dışına çıktı. Tarihçi Ebu'l-Fida da bizzat bu sefere katılmış ve şahit olduğu olayları anlatmıştır. Hama sahibi Melik Muzaffer, amcası Melik Efdal ve Ebu'l-Fida orduları ile yola koyularak Hısnu'l-Ekrâd'a gittiler. Onlara yüz arabanın ancak çektiği el-Mansûri ismindeki dev mancınığı taşıma görevi verildi. Bu arabalar Hama ordusu arasında dağıtılınca o sırada onluk emiri olan Ebu'l-Fida da (tek öküzün çektiği) bir arabanın taşınmasında görev aldı. Kış mevsiminde yapılan bu sefer esnasında ordu Dimaşk ile Hısnul-Ekrâd arasında yoğun yağış ve soğukla mücadele etmek zorunda kaldılar. Zayıf düşen hayvanlar soğuk sebebiyle telef oldu. Şiddetli kış sebebiyle Hısnu'l-Ekrâd'dan Akka'ya, normalde at ile sekiz günde alınan mesafeyi, bir ayda kat edebildiler. Bunun dışında Frenk, Şeytanî gibi değişik isimlerle anılan doksan iki adet mancınık kullanıldı. On beş Frenk mancınığının her biri bir Dimaşk kantarı yani 256,4 kg ağır fırlatabilecek özellikteydi. Genel savaş çağrısının neticesinde Trablus, Hısnu'l-Ekrad, Hısnu'l-Akkar, Hıms ve diğer yerlere ait kuvvetler 24 Rebiulevvel 690/ 27 Mart 1291 günü Dimaşk'a girdiler, ardından Akka'ya doğru harekete geçtiler.³⁰

Eşref Halil 3 Rebiulevvel 690 (6 Mart 1291) tarihinde ordusuyla Kahire'den hareket etti ve 5 Rebiulahir 690 (7 Nisan 1291) Perşembe günü Akka'ya ulaştı.³¹ Burada savaşmak için sayılamayacak kadar çok insan toplanmıştı. Buraya getirilen mancınıkların kurulması dört gün sürdü. Bunun yanında düşmanın ilerlemesini kesecek barikatlar, perdeler kuruldu. Sultanın yanında altmış bin atlı ve yüz altmış bin yaya bulunuyordu.³² Akka'ya ulaşan mancınık sayısı doksan ikidir.³³ Mübalağalı olduğu açık olan bu rakamlar karşısında ortaya çıkan sonuç Memluk ordusunun sayıca Haçlı ordusundan üstün bir konumda olduğudur.³⁴

Haçlılar ordularını güçlendirmek için tedbirler aldı. Akka halkı Avrupa ve diğer Haçlı krallıklarına mektup yazarak yardım istediler. Bu mektuplarda sahil boyunda onların sığınacakları Akka'dan başka

³⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 359; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 4-5; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 690 yılı olayları, th., Ömer Abdüsselam Tedmurî, Beyrut, 1993, 44-45; Makrîzî, *Sülûk*, I/III, 763-765; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, III, 56-58; Runciman, III, 350; el-Ulebî, s., 28-30; Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", *Bellekten*, LXIII, sayı., 237, Ankara, 1999, s., 435.

³¹ - Aynî, *İkdü'l-Cümân*, III, 56-57; Runciman, III, 350; el-Ulebî, s., 31; Özaydın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, 319.

³² - Runciman, III, 350

³³ - el-Ulebî, s., 31.

³⁴ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 359; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 4-5; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 691 yılı olayları, 44; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 763-765; Runciman, III, 350; El-Ulebî, s., 28-29; Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", s.,435.

bir yerin kalmadığını belirterek durumun vehametini anlatmaya çalıştılar. Bunun sonucunda sadece İsviçreli Otto von Grandson, İngiltere Kralı I.Edward ve Kıbrıs Kralı Henry kardeşi Amaury idaresinde bir miktar yardım gönderdiler. Akka şehrine hâkim konumdaki yarımada ve şehri bir surla ayıran kuzey bölgesini koruyacak şekilde üzerinde kalenin bulunduğu çift hatlı surlar yapmaya başladılar. Bu surlar boyunca iç ve dış hatlar üzerinde belli aralıklarla on iki tane burç inşa edildi. Yapılan burçların her birine maddi destekte bulunan Haçlı hacıların isimleri verildi. İngiltere Kralı Edvard'ın yaptırdığı İngiliz burcunun hemen yakınında Blois kontesinin yaptırdığı burç bulunmaktadır. Lanetlenmiş Burç'un karşı köşesinde Kral II.Henry tarafından tamir edilen büyük bir burç bulunuyordu. Bu büyük burcun karşısında ise Kral Hugue tarafından yaptırılan burç vardı. Sur üzerindeki bu köşenin savunma görevi Kıbrıs Kralı Henry'nin kardeşi Amalrik'e verildi. Onun sağ tarafında ise İngiliz ve Fransız birliklerine kumanda eden Jean de Grally ve Otto von Grandson bulunuyordu. Bunlardan sonra ise Piza ve Ceneviz birlikleri ve Haçlıların Akka kommünleri adına verdikleri askeri birlikler geliyordu. Komutan Amalrik'in solunda ise Montmusart denilen bütün kuzey surlarını korumakla görevli Hospitalier şövalyeleri ve peşinde ise Templier şövalyeleri bulunuyordu. Alman Toton tarikat şövalyeleri Lanetlenmiş Burç yanında kraliyete ait birliklere destek veriyorlardı.³⁵

Haçlı birliklerinin karşısındaki Müslüman birlikleri ise şu şekilde cephe aldılar. Hama ordusu denizin hemen yakınında Templier şövalyelerinin karşısında, Dimaşk ordusu ise Hospitalier şövalyelerinin karşısında idi. Montmusard surlarının bittiği yerden Akka körfezine kadar uzanan alanda Mısır orduları bulunuyorlardı. Sultan Eşref Halil'in çadırı deniz kenarında ve Papalık elçilerinin kaldığı Legatlar Burcu'nun karşısındaydı. Cenevizliler ise savaşmak için bir girişimde bulunmadılar. Çünkü onlar Sultan'ın verdiği eman teklifini kabul ederek savaşa girmemiştir. Kıbrıs'tan gönderilen yardımların ulaşmasını sağlayan denizdeki üstünlük Haçlıların elinde olduğu için Hristiyanlar açıkça Müslümanlara karşı daha üstün durumda idiler.³⁶

4 Rebiulahir 690 (6 Nisan 1291) Cuma gününden beri muhasara şiddetli bir şekilde devam ettirildi. Şehri zayıflatıp darma dağın etmek için şiddetli taarruzlar yapıldı ve büyük mancınıklar kullanıldı. Fırınlamış toprak ve taştan imal edilen cephane ile aniden şehrin üzerine ve surlara saldırıldı. Fırlatılan oklar dolayısıyla gök-

³⁵ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 57; el-Ulebi, s., 33-34.

³⁶ - el-Ulebi, s., 34.

yüzünde çarşaf gibi bir görüntü oluştu. Bunların yanında patlayıcı silahlar da kullanıldı. Atılan bombaya benzer patlayıcılar dolayısıyla en cesur Haçlı askerleri bile korkuya kapıldılar. İslam ordusunda bulunan mühendisler (lağımcılar) şehrin dış kısmındaki surlar üzerinde bulunan burçları yıkmak için çalıştılar. Haçlılar ise yoğun saldırılar karşısında harekete geçerek ok ve kılıçlarla saldırıda bulundular.³⁷

Sultan Eşref fetih harekâtı için çok kalabalık bir ordu meydana getirmişti. Ordu içindeki gönüllülerin sayısı askerlerden fazla idi. Ebu'l-Fidâ'nın anlatımına göre Akka şehrinde o zamana kadar hiçbir şekilde görülmemiş sayıda mancınık kurulmuştur. Savaşın şiddetlendiği anlarda Haçlılar şehrin kapılarını kapatmayarak dışarıda da savaşı sürdürmüşlerdir. Camuz derileri ile kaplanmış direkli gemilerle yanaşan Haçlılar, Müslümanlara doğru saldırıya geçerek ok ve mızrak fırlatıyorlardı. Birçok asker bu saldırılarda yaralanıyordu. Dolayısıyla hem şehir yönüne doğru karada hem de deniz tarafında savaş cereyan ediyordu. Deniz tarafından Müslümanlara taarruzda bulunmak için Haçlıların getirdikleri büyük bir mancınığın bulunduğu gemi, geceleyin şiddetli esen rüzgar nedeniyle her hangi bir şey yapmadan battı. Aynı şekilde karadan yaptıkları saldırıda Müslüman karargâhını hedef alan Haçlılar hezimete uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar.³⁸

Akka'da 3 Cemaziyelevvel 690 (4 Mayıs 1291) günü beklenmeyen bir gelişme oldu. Kıbrıs Kralı Henry yüz atlı ve iki bin yaya dan oluşan ordusu ve kırk parçadan oluşan gemi ile Lefkoşa piskoposlarının eşliğinde Akka'ya ulaştı. Akka halkına yardım etmek için gelen Kıbrıs Kralı şehirde sevince neden oldu. Kralın gelişinin şerefine büyük bir ateş yakıldı. Kurtuluşu onun sağlayacağına inanarak genel komutayı ona verdiler. Hristiyanlar iki elçilerini Sultan'a gönderdiler. Bu elçiler Memluklerin niçin anlaşmayı bozduklarını soracaklar ve zulme uğrayan her Müslümana karşı adalet vaat edeceklerdi. Elçiler daha söze başlamadan Eşref Halil şehrin anahtarının yanlarında olup olmadığını sordu. Genç yaşta olmasına rağmen Kral Henry'nin cesaretinin takdire şayan olduğunu söyledi. Şehrin teslim edilmesi karşılığında halka eman verileceğini söyledi. Bunun üzerine elçiler korku içinde geri döndüler. Memluk ordusunun gücünü görerek Akka şehrine dayanmış felaketin farkına varan Kral üç gün kaldıktan sonra şehri terk etti. 7 Cemaziyelevvel 690 (8 Mayıs 1291) Salı günü Müslümanlar önce Kral Hugue burcunu ardından İngiliz ve Kontes Bologn burcunu yıktılar. Aziz Antuan kapısı

³⁷ - el-Ulebî, s., 34.

³⁸ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 360; İbn Tağrıberdî, *en-Nücüm*, VIII, 5-6; el-Ulebî, s., 37.

ve Aziz Nikola Burcu yanında bulunan surlar yıkıldı. 14 Cemaziyelevvel günü Müslümanlar yollarını harap olan iç kısma doğru açarak ilerlediler ve savunmacıları geri çekilmeye mecbur ettiler. Meydana gelen bu değişimden sonra Hıristiyanların maneviyatları da bozuldu, korku ve ümitsizlik içine düştüler.³⁹

Muhasara Akka halkının umutları ve güçleri tükeninceye kadar devam etti. Muhasara esnasında geceleyin Haçlılar Memluk askerine ani baskınlar düzenlediler ve nöbetçileri hezimete uğrattılar. 13 Rebiulahir 690 (15 Nisan 1291) gecesini parlak ay ışığı altında Otto Von Grandson tarafından desteklenen Templier şövalyeleri Hama ordusu üzerine bir çıkış hareketi yaptılar. Müslümanlar gafil avlanmışlardı. Ancak çadırlara ulaşıncaya iplere takılmaları nedeniyle fark edilen Haçlılar, yok edildiler, bir kısmı ise kaleye kaçmayı başardı. Hama sahibi Melik Muzaffer sabah olunca onların kesik başlarını kendi atlarının boynuna asarak sultana götürdü. Hama askerlerinin kazandığı bu başarı büyük memnuniyet meydana getirdi. 17 Cemaziyelevvel 690 (18 Mayıs 1291) günü güneş doğmadan Sultan Eşref ordusuyla birlikte Akka'ya doğru yürüyüşe geçti. Seher vaktinde üç yüz devenin üzerindeki köslere (küçük davul) aynı anda bir defa vurulmasını emreden Sultan atına bindi.⁴⁰ Korkunç ses çıkararak dehşet hissi uyandıran köslere aynı anda vurulmaya başladı. Dehşet veren davul sesi şehir halkında büyük korkuya sebep olarak maneviyatlarını bozdu. Meydan boru sesleri, at kişnemeleri, develer üzerindeki davullardan devamlı surette gelen seslerle doldu. Bu sesler atlıları cihada teşvik ediyordu. Nubelilerin, Mısırlıların, Suriyelilerin, Türk, Kürt ve Bedevilerin bağrıışmaları ayyuka çıkıyordu. Oklar fırlatılıyor patlayan bombalar etrafa saçılıyordu. Bitişik düzendeki asker şehre ve surlara doğru dönünce Haçlılar kaçmaya başladı. Sonra dış surlar tamiri mümkün olmayacak şekilde tahrip oldu. Haçlılar iç surları korumaya çalıştılar. Ancak Müslümanların hücumları sürekli ve ağırdı. Birbiri ardına seçilmiş birlikler gönderiyorlardı. 17 Cemaziyelevvel 690 (18 Mayıs 1291) Cuma günü güneşin doğuşundan üç saat geçmeden Memlukler Akka'ya hâkim oldular. Açılan gediklerden içeri giren memlukler sancağı burca diktiler. Müslümanların şehre hâkim olması ile deniz yolunu kullanarak kaçmak isteyen Haçlılar takip edilerek etkisiz hale getirildiler. Esir alınanların dışında çok azı kurtulabildi. Eman verilerek teslim alınan on bin civarında insan, emirler arasında dağıtıldı. Mal, zahire, silah şehirde ne varsa ele geçirildi. Kadın ve çocuklar esir

³⁹ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 360; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 5-6; Aynî, *İkdû'l-Cümân*, III, 61; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 353; el-Ulebî, s., 37-38

⁴⁰ - Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", s., 436; el-Ulebî, s., 38.

edildi. Bu esnada Hospitalier şövalyeleri ve Ermeniler iç kaledeki dört burca sığınarak buradan direnmeye başladılar. Sultan Eşref bunların teslim olmasını istedi fakat hiçbiri aşağıya inmedi.⁴¹

Savaş, Lanetlenmiş Burç etrafında devam etti. Templier ve Hospitalier şövalyeleri müdafilere yardım etmek için geldilerse de burç buna rağmen düştü. Haçlılar son saldırıya geçtiler. Ancak onların bu cesaretleri bir fayda sağlamadı ve geri dönmek zorunda kaldılar. Kilisenin baş sorumlusu Villiam Ouf Bocu öldürüldü. Hospitalierlerin en önde gelen insanı John Ouf Filber ciddi şekilde yaralandı. Süvariler ise mağlup olarak geri çekildiler. Lanetlenmiş Burç'un düşmesiyle birlikte aslında Akka'nın sonu gelmeye başladı. Müslümanlar şehrin iç surları boyunca yayılmaya başladılar. Burcun geri alınması için geliştirilen bir atak esnasında Mösyö Klermont hayatını tehlikeye atsa da hezimetini önleyemedi. Müslümanlar surlara saldırdılar. Aziz Nikola kapısını ele geçirdikten sonra şehirde karar kıldılar. Caddelerde ve sokaklarda kılıçlarla savaşmaya başladılar. Kadınlar ve zayıf insanlar yanlarında taşıyamayacakları ağır eşyaları Haçlı tüccarlarına satarak gemilerle Akka'dan kaçtılar. Bu korkunç günde güneşin yükselmesi ile birlikte İslam sancakları Akka surlarında dalgalanmaya başladı. Haçlılardan birçok insan kılıçla, ateşli oklarla ve mancınık taşlarıyla öldürüldü. Sayılamayacak kadar insan öldürüldü bir o kadar da kadın, çocuk esir edildi. Hatta Dımaşk köle pazarlarında cariyelerin fiyatı bir dirheme düştü. Akka'da daha önce hiçbir yerde görülmemiş ganimet elde edildi.⁴²

Müslümanlar Akka fethinin ikinci gününde, dört burca sığınmış olan Şövalyeleri ve Ermenileri muhasara ettiler. Fetihden sonraki cumartesi günü Templier şövalyelerinin komutanı Butros halkın Kıbrıs'a gitmesine müsaade edilmesi karşılığında kalenin teslim edileceğini bildirdi. Sultan Haçlılara eman verdi. Butros'la birlikte gönderilen yüz kişiden oluşan askeri birlik sultanın sancağını burca astıktan sonra kale kapılarını açtılar. Bundan sonra bazı istenmeyen olaylar oldu. Bazı Müslüman askerler Haçlıların mallarına kadın ve çocuklarına saldırınca Haçlılar burcun kapısını tekrar kapattılar, İslam sancağını yere atıp içeride kalan Müslüman askerleri kılıçtan geçirdiler. Haçlılar direnmeye tekrar başladılar. Yaşanan bu gerginlik üzerine burcun etrafında çarpışmalar tekrar başladı. Aynı gün Hospitalier şövalyelerine ait burçta bulunan Ermeniler Zeyneddin Ketboğa aracılığıyla istedikleri eman verilince aşağıya indiler. Templier Şövalyeleri ve yanlarındaki halkın direnişi 19

⁴¹ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 360; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 5-6. Runciman, III, 350; el-Ulebî, s., 39; Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", s.,435

⁴² - Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 354-355; el-Ulebî, s., 40.

Cemaziyelevvel 690 (20 Mayıs 1290) tarihine kadar devam etti. Bu tarihte onlara da eman verildi ve istedikleri yere gitmelerine izin verildi. Çıktıklarında Hristiyanlardan iki insanın öldürülmüş olmasına Eşref çok kızdı. Geride kalanlar kardeşlerinin başına gelenleri görünce isyana başladılar. Müslümanlardan beş kişiyi kaçıarak kaleden aşağı attılar. Bunlardan ancak bir tanesi kurtulabildi.⁴³

İç surlar üzerinde ve burçlarda 27 Cemaziyelevvel 690 (28 Mayıs 1291) tarihine kadar çarpışmalar devam etti. Surun deniz tarafında çökmeler başlayınca buradan büyük bir geçit ele geçirildi. Sultan iki bin adamıyla savunmacılara saldırıda bulunmak için bu gedikten geçerek yukarı çıktı. 28 Cemaziyelevvel 690 (29 Mayıs 1291) Salı günü son burç da ele geçirildi. Şövalyelerin sığındığı burç tam olarak bir hafta onların elinde kaldı. Haçlılar sultandan tekrar eman istediler. Sultan Haçlıların bu taleplerini kırmadı ve onlara eman verdi. Aşağıya inen kadın ve çocuklar dokunulmadı ancak erkeklerin bazıları bütün önlemlere rağmen öldürüldü. Ancak verilen bu emana rağmen kaleden aşağıya inen iki binden fazla Haçlının öldürülmesine engel olunamadı. Bu öldürülme hadisesi Haçlılar kaleden inmeden önce Müslümanların eline geçmesin diye mallarını, mülklerini telef etmeleri, atlarını öldürmeleri sebebiyle meydana geldi. Butros Seyfiri ise Templierlere ait malları Sayda kalesine gönderdi ve böylece Müslümanların eline Haçlıların teslim ettiği bu burçtan hiçbir şey geçmedi. Malların imha edilmesine çok kızan Akboğa el-Mansuri kaleden inen Haçlıları kılıçtan geçirdi. Bunun yanında çok sayıda Hristiyan esir edildi. Surlar, kaleler, burçlar ve kiliseler yıkıldı. Akka'da surların yıkılması ile Emir Alemuddin ed-Devâdâr ve Emir eş-Şucâî görevlendirildi. Surların ve burçların tahribi esnasında yıkılmış eski bir kilisenin içinde garip bir binada bulunan mezar sandukaları bulundu. Akik taşına benzer mermerden yapılmış bu mezardan kurşun bir tabla üzerinde bir kitabe bulundu. Mezar, kitabe ve diğer buluntular Dımaşk ve Mısır'a nakledildi.⁴⁴

Akka'nın fetih tarihi ile ilgili kaynaklarda tevafuk olduğundan bahsedilir. Fethin Haçlıların işgaliyle aynı güne denk geldiği doğru değildir. Bir kaynağımızda belirtildiği gibi arada yüz yıl bir ay fark

⁴³ - Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 355; Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", s., 437.

⁴⁴ - Aynî, *İkdü'l-Cümân*, III, 62. Rumca yazılan bu metin eş-Şucâî'nin eline geçmiş ve Rumca bilen birine okutulmuş. Buna göre 222 yılında yazılan metinde Müslümanların bir gün yeryüzünde küfrü kazıyacıkları, dinlerinin kıyamet gününe kadar sürecek en büyük din olacağı ve çeşitli iklimlere ve Franklara sahip olacakları mahiyetinde cümleler yazılmıştır. el-Ulebi, s., 41.

vardır.⁴⁵ Çünkü Akka 17 Cemaziyelahir 587 (12 Temmuz 1291) Cuma günü Haçlılar tarafından Salahaddin Eyyubî'nin elinden alınarak işgal edildi. Eşref Halil ise Akka'yı, kırk dört gün süren muhasaradan sonra 17 Cemaziyelevvel 690 (18 Mayıs 1291) Cuma günü ikinci vaktinde yeniden Müslümanlar kazandırdı. Ayrıca 17 Cemaziyelahir 690 (17 Haziran 1291) Cuma gününe değil Pazar gününe denk geliyor. Aradaki bir aylık farkı göz ardı edecek olursak bu tür bir yorum fethi, sultan ve ordusunu yüceltmek adına yapılmış olmalıdır. Haçlılar Salahaddin'den aldıkları şehri yine Salahaddin'e (Eşref Halil'in ünvanlarından biri) teslim etmek zorunda kaldılar. Bundan dolayı Akka'ya Sultaneyn lakabı verildi. Aynı şekilde o tarihte eman verildiği halde Müslümanları kılıçtan geçiren Haçlılar bu tarihte yaptıklarının cezasını çektiler. Fetih tamamlandıktan sonra şehir, sultanın emriyle tahrip edildi. Surlar, kiliseler ve diğer binalar yıkıldı. Burada esir alınanların çoğu İslam memleketlerinde bulunan kalelere nakledildiler.⁴⁶

Akka fethi Eşref Halil'in zaferler silsilesinin ilkini ve en önemlisini teşkil etmektedir. Kalavun'un vefatından sonra kısa zamanda idarenin düzenini sağlayan Eşref Halil uzun zamandan beri alınmayan Akka fethini gerçekleştirmekle ününü göstermiştir. Bu fethin büyüklüğü uzun zaman şehrin Müslümanların elinde kalması ile daha da belirgin hale gelmektedir. Akka Napolyon'un istilasına kadar Müslümanların elinde kalmıştır. Akka fethinde Memlük ordusundan şehit düşen emirler arasında, Nakibu'l-Asker İzzeddin Aybek el-İzzi, Emir Alemuddin Kuştoğdu, Seyfeddin Akkuş, Bedreddin Bilik el-Mes'ûdî, Şerefuddin Kıran es-Sekizî, ismi belli olmayan dört kişi ve diğer askerler bulunmaktadır.⁴⁷

Sultan Eşref 5 Cemaziyelahir 690 (5 Haziran 1291) Salı günü sabah erkenden Akka'dan ayrıldı ve ayın 12'sinde Dimaşk'a girdi. Dimaşk'ta hem Sultanın gelişi hem de elde edilen Akka zaferi dolayısıyla büyük bir coşku yaşanıyordu. Caddeler, sokaklar, kemerler süslenmişti. Sultan alayının arka kısmında prangalı Haçlı esirleri ve ters yüz edilmiş sancakları bulunuyordu. Sultan, Emir Seyfeddin Sencer eş-Şucâî'yi Dimaşk saltanat naibi olarak tayin etti ve makamına uygun olarak iktasını ve maaşını artırdı. Ayrıca Sencer eş-Şucâî'ye Sultana danışmadan hazineden istediği kadar harcama yetkisi verildi ve mutfak masrafları için her gün üç yüz dirhem tah-

⁴⁵ - Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 690 yılı olayları, 46-47.

⁴⁶ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 360; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 6-7; Aynî, *Ikdû'l-Cümân*, III, 61-628; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 765; Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", 437.

⁴⁷ - İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 5; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 765; el-Ulebi, s., 23.

sis edildi. Emir Cemaleddin Akkuş el-Eşrefî Kerek naibi olarak atıldı. 19 Recep 690 (18 Temmuz 1291) Çarşamba günü Sultan Mısır'a gitmek için Dimaşk'tan ayrıldı. 9 Şaban 690 (7 Ağustos 1291) günü sabahın erken vaktinde Kahire'ye girdi. Babu Züvelye'den Kale'ye çıktı. Sultan gelmeden önce şehir görülmemiş bir şekilde süslenmişti. Halk Akka fethinden dolayı büyük sevinç yaşadı.⁴⁸

Sur Fethi

Sultan Eşref Akka'da bulunurken 18 Cemaziyelevvel günü Alemuddin Sencer es-Savabî el-Çaşnigîr komutasında ordudan bir gurup oluşturarak yol emniyetini sağlamak ve şehri sıkıştırmak için Sur kentine göndermişti. Sur, sahil şeridinin en korunaklı şehirlerinden biridir. Sultan muhasara esnasında hezimete uğrayan gemilerin Akka'dan ayrıldığını duyunca Sur ile liman arasına yığınak yapmaya başladı. Bunun üzerine Sur halkı eman istedi. Sultan halkın can ve malına eman verince şehri teslim etmeyi kabul ettiler. Bu şekilde Sur kenti teslim alındı. Şehir çok yüksek bir mevkie ve iyi korunan bir kaleye sahipti. Salahaddin Eyyübî sahil bölgesini fethi esnasında iki defa saldırı yapmış şehrin güçlü savunması ve ulaşılamazlığı sebebiyle buraya eman vermişti. Sultan Eşref zamanında ise fetih için alınan tertibat halkın korkuya düşmesine ve eman dilemesine neden oldu. Sultan Eşref fetihten sonra surları ve binaları yıkmak üzere bir ekip hazırladı. 21 Cemaziyelahir günü Emir Şemseddin Nebâ el-Hamakdâr şehri tahrip etmeye başladı. Haçlılar daha önce Sur kentini burada vali bulunan İzzeddin Nebâ'dan para karşılığında almışlardı. Emir İzzeddin Nebâ şehri Haçlılara satarak Dimaşk'a gitmişti. Şimdi şehrin tahrip edilmesi işini aynı aileden Şemseddin Nebâ'nın gerçekleştirmesi ilginç bir durumdur. Şehrin enkazından ve mermerlerinden birçoğu başka yerlere nakledildi. Sultan Eşref'in, kolaylıkla ele geçirdiği bu şehirden sonra başka yerleri de ele geçirme azmi daha da arttı.⁴⁹

Sayda Fethi

Sayda şehrinde Sibald Jodin komutasındaki Templier şövalyeleri direnmeye devam etti. Sultan, Sayda burcunda kalan asileri muhasara etmek için Dimaşk saltanat naibi Alemuddin Sencer eş-Şucâî'yi gönderdi. 4 Recep Salı günü harekete geçen eş-Şucâî Sayda'ya ulaşarak burcu muhasara etti. Alemuddin Sencer eş-

⁴⁸ - İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 8; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 767-768, 769; Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", 438.

⁴⁹ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 361; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 7; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 690 yılı olayları, 51; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 765-766; El-Ulebî, s., 45; Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", 438.

Şucâî'nin ani saldırısı karşısında şehir halkı Sayda'dan doksan metre uzaklıktaki deniz kalesine sığındılar. Ancak Müslümanların kaleye ulaşmak için köprü yaptırması ile birlikte burada bulunan halk Tarsus'a kaçmak zorunda kaldılar. 15 Recep cumartesi günü fethi gerçekleştirdi. Şehri ele geçiren Alemuddin Sencer eş-Şucâî şehrin tahrip edilmesini emretti. Bir hafta sonra Eş-Şucâî Beyrut önlerinde görüldü. Beyrut halkı onu karşılayarak itaatlerini bildirdiler. Bazı insanların tutuklanması dışında bir hadise yaşanmadan 23 Recep tarihinde Beyrut'un fethi tamamlanmış oldu. Şehir tahrip edildi. Katedral mescide çevrildi. Eş-Şucâî, Sultan Eşref Dimaşk'tan ayrılırken, 27 Ramazan'da şehre ulaştı.⁵⁰

Aslis Kalesinin Fethi

Şam sahilinde Hayfa ile Kayseriye arasında bir kale olan Aslis (Atlit) Hısnu'l-Ahmar olarak da bilinir. Haçlılar buraya Hısnu'l-Haccac adını verdiler. Haçlı savaşlarının son günlerinde buranın korunmasını sağlamak için Templier şövalyelerinin gücünde bir artış oldu ve Şam bölgesi için idari bir merkez haline dönüştürüldü. 690 yılı Şaban ayının başında Aslis Kalesi Emir Alemuddin Sencer eş-Şucâî tarafından teslim alındı.⁵¹

Akka'dan Aslis fethine kadar dört aylık kısa bir sürede Haçlı topraklarının ele geçirilmesi Memluk Sultanı Eşref Halil'in başarısıdır. İşgal ettikleri toprakları Müslümanlara iade etmek zorunda kalan Haçlıların kimisi yerleşim yerlerinden uzak dağlara kaçarken direnmeye kalkanlar ise canlarından oldular. Kadınlar ve çocuklara dokunulmadı. Arda arda gerçekleşen fetihlerden sonra Şam bölgesinde hayat normale dönmeye başladı. Müslümanların karşısına dikilen Templier ve Hospitalier Şövalyeleri bu toprakları kaybettikten sonra Kıbrıs adasında toplanmaya başladılar. Alman Toton şövalyeleri ise önce Venedik'e ardından Prusya'ya gitmek zorunda kaldılar.⁵²

Antartus (Tortosa) Fethi

Antartus halkı Aslis kalesinin ele geçirildiğini duyunca kaçmaya başladılar. Emir Seyfeddin Balaban et-Tabbâhî ordusunu hazırladı. 5 Şaban 690 Perşembe gecesi Antartus'u ele geçirinçe şehir halkı deniz yoluyla yakındaki Arvad adasına kaçtılar. Arvad adası

⁵⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 361; İbnü'l-Furat, *Târih*, VIII, 121; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 9; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, 690 yılı olayları, 52; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 769; el-Ulebi, s., 35-36; Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", 439; Holt, s., 104.

⁵¹ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 361; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 9; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, 690 yılı olayları, 51; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 765-766.

⁵² - el-Ulebi, s., 37.

Antartus'a üç km mesafede idi. Emir Seyfeddin Balaban oraya bir elçi göndererek kaçanların geri dönmesini sağladı. Şam Naibi Alemuddin Sencer eş-Şucâi 17 Ramazan 690 tarihinde Dımaşk'a döndü. Fetih hareketinin duyurulması için fetihnameler gönderildi. Arvad adası 702/1303 yılında Müslümanların eline geçtiğinde ise bütün sahil bölgesi Haçlılardan temizlenmiş oldu.⁵³

Kal'atü'r-Rûm (Rumkale) Fethi

Kal'atü'r-Rum⁵⁴, Fırat nehinin batı yakasında nehrin Merzimen Çayı ile birleştiği noktada bulunmaktadır. Kalenin üç tarafı sularla kaplı ve sarp kayalıklar üzerinde bulunması nedeniyle tarih boyunca korunaklı halini muhafaza etmiştir. Bu sebeple Hitit, Asur, Med, Pers gibi birçok tarihi devirlerde adından söz edilmektedir. Suriye bölgesinden Anadolu'ya geçiş noktasında adeta bir kilit mesabesindeki bu müstahkem kale Antik çağdan itibaren birçok devlet ve medeniyetin önem verdiği stratejik kalelerden biri olmuştur. Memlukler öncesinde Ermenilerin hakimiyetindeki kalenin dini öneme sahip, katolikosluk merkezi olduğu görülmektedir. Suriye'yi güvence altına almak ardından Anadolu hakimiyetini sağlayarak bölgede yuvalanmış olan Moğol ve Ermenilere karşı başarılar kazanmak isteyen Memluk sultanları için Kal'atü'r-Rum'un stratejik önemi hemen ortaya çıkmıştır. Kal'atü'r-Rûm Ermenileri bu sıralarda Moğollarla birleşerek bölgede huzursuzluk çıkarmaya başladılar. Müslümanların yollarını kesiyor, mallarını gasp edip onları esir alıyorlardı. 691 yılında Halep naibinin Eşref Halil'e bu durumdan şikâyet etmesi üzerine Sultan, Kal'atü'r-Rûm fethini gündeme aldı. Zaten bölgede kâfirlere ait Kal'atü'r-Rûm haricindeki birçok kale ele geçirilmişti. Haçlılara karşı kazandığı zaferlerden sonra muhteşem bir törenle Kahire'ye dönen Eşref Halil etrafa zafer müjdeleri gönderdi. Küçük Ermenistan Kralı Hetum'a gönderdiği mektup hem zaferi bildirmek hem de yeni seferin yönünü göstermek manasına geliyordu. Burası aynı zamanda Ermeni Kilisesi'nin patriklik merkeziydi. Eşref Halil 691 yılında Mısır'dan Şam'a gitti. Şam ve Mısır orduları toplandı. Sultan Eşref Halil 16 Cemâziyelevvel 691 tarihinde Kal'atü'r-Rûm fethi için Dımaşk'tan ayrıldı. Hama Meliki Muzaffer, Eşref Halil'i Hama'da mükemmel bir şekilde ağırladı. Önce 4 Cemâziyelahir 691/Nisan 1292 Cuma günü Halep'e gitti. Eşref buradan yoluna devam ederek Mısır, Şam, Halep, Hama ve Sahil böl-

⁵³ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 361; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, VIII, 9; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 769; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, 690 yılı olayları, 52, Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, IV, 148, VII, 392; el-Ulebi, s., 46.

⁵⁴ - Bugün Gaziantep ilimiz sınırları içinde bulunan Rumkale kaynaklarımızda Kal'atü'r-Rum olarak geçmektedir

gesi askerleri ile birlikte 8 Cemâziyelaahir/Nisan 1292 günü Kal'atü'r-Rum'a vardı. Kale, korunma amacıyla Fırat nehrinin kenarında kurulmuştu. Yirmi tane mancınık kurdurarak şehri dövmeye başladı. Diğer muhasaralarda olduğu gibi burada Hama ordusu kalenin doğu tarafına yerleştirilmişti. Muhasara esnasında Memluk ordusunun içindeki Hama ordusunda bulunan Ebu'l-Fida savaş esnasında kaleye hâkim Cebelu Mutıl tepesinde olduklarından halkın koşuşturmalarını çok rahat görebildiklerini ifade etmektedir. Kal'atur-Rûm'un fethedilmesindeki en büyük pay Dımaşk naibi Alemuddin Sencer eş-Şucâî'ye aittir. Dımaşk naibi Sencer eş-Şucâî demir zincirleri kale şerefelerine bağlayarak diğer ucunu toprağa sabitledi. Bunun üzerine askerler çıktılar ve şiddetli çarpışmalara başladılar. Emir Bedreddin Bektaş'ın memluklerinden Seyfeddin Akcaba kaleye çıkarak kahramanca savaştı. Onun bu cesaretini gören Sultan ona hilat ve hediyeler verdi. 11 Recep 691/28 Haziran 1292 cumartesi günü kalenin fethi gerçekleşti. Memlûk ordusu ile savaşa tutuşan şehir halkı öldürüldü, kadınlar ve çocuklar ise esir alındı. Ermenilerin terk ettikleri ağırlıklar ganimet olarak toplandı. Elde edilen esirlerden bin yüz tanesi Sultanın zerdhanesine gönderildi. Kaleden kaçan bir gurup Kino Gulo'nun önderliğinde iç kaleye ulaşarak burada tutunmaya çalıştılar. Kalenin muhasarası 33 gün sürdü. Fetihden sonra Sultan kalenin adını Kal'atü'l-Müslimîn olarak değiştirdi. Savaş esnasında Emir Şerefeddin İbnü'l-Hatîr ve Emir-i Candar Şihabuddin b. Rukneddin şehit oldular. Etrafa fetih müjdeleri yollandı. Müjdeli haber Dımaşk'a ulaşınca şehir süslendi ve sevinç gösterileri yapıldı. Sultan Eşref Halil, Dımaşk naibi eş-Şucâî'ye mancınık saldırısı ile kalenin hasar gören yerlerinin ve yıkılan surlarının tamir edilmesi emrini verdi. Kalenin muhafazası için cephane ve iki yüz esir bırakıldı.⁵⁵

Sultan Eşref fetihden sonra kaledeki düzenlemeleri yaptıktan sonra 18 Recep cumartesi günü buradan ayrılarak Halep'e döndü. Şaban ayının sonuna kadar burada kaldı. Bu esnada Halep naibi Kara Sungur'u görevden alarak yerine Emir Şerefeddin Balaban et-Tabbâhî el-Mansûrî'yi tayin etti. Şaddüdevâvîn olarak Emir İzzeddin Aybek el-Müsîlî'yi tayin ettikten sonra şehirden ayrıldı.

⁵⁵ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 362-363; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 778; Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 110-113; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 691 yılı olayları, 13; Makrîzî, *el-Hıtat*, Beyrut, trs., II, 238-239; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 346-347; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 10-11; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, Çev., Hrant D. Andreasyan, s., 54; Holt, s., 104-105; Muammer Gül, "Mısır Memluklerinin Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memluk İzleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/2, 361-362, Özyayın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, 319.

Sultan Eşref Dımaşk'a girdiğinde yanında Kal'atü'l-Müslimin fethinde ele geçen sayısız ganimet ve esir bulunuyordu.⁵⁶

Sis Seferi

692 yılında Sultan Eşref, Emir Baydara'ya orduyla birlikte Dımaşk'a gitmesini emretti. Sultan Eşref ise emirler ve yakın adamlarıyla birlikte Cemaziyelevvel ayının başında Mısır'dan hareket etti. Daha önce Şam'a giderken kullandığı yoldan farklı bir yol takip ederek önce Kerek'e gitti. Burada genel gidişatı inceledikten sonra Dımaşk'a yöneldi. Sultan Eşref, Baydara ve vezirden üç gün sonra şehre girdi. Burada Sis bölgesine bir sefer yapılması emrini vererek hazırlıklara başlanmasını istedi. Hazırlıklar devam ederken durumun ciddiyetini anlayan Ermeniler Sultan'a bir heyet göndererek anlaşma talebinde bulundular. Sultan bu talebe rıza gösterdi. Ancak her ne olursa olsun sahip oldukları tüm kalelerin teslim edilmesini şart koştu. Araya giren emirlerin görüşmeleri neticesinde Sis bölgesinde bulunan Behisna (Besni), Maraş ve Telhamdun'dan oluşan üç kalenin Memluklere teslim edilmesi üzerinde anlaşma sağlandı. Emir Togan, kaleleri teslim almak için bu heyetle birlikte bölgeye gönderildi. Recep ayının başında Behisna'nın Memluk devletine teslim edildiğini öğrenen halk büyük bir sevinç yaşadı. Çünkü burada bulunan Müslümanlar üzerinde büyük baskılar vardı. Şehir halkı tekrar can ve mal güvenliğine kavuştu. Aynı şekilde bu üç kalenin teslim alınması Dımaşk başta olmak üzere İslam âleminde büyük sevince sebep oldu. Etrafa müjdeler yollanarak savaş yapmadan elde edilen bu yerlerin haberi ulaştırıldı. Emir Bedreddin Bektaş, Behisna naipliğine atandı. Daha sonra buraya kadı ve hatip tayini yapıldı. Emir Togan 28 Recep günü yanında Sis elçileri ve hediyelerle birlikte Dımaşk'a döndü. Ancak Sultan'ın şehirden ayrıldığını öğrenen bu heyet itaatlerini ve hediyeleri arz etmek için onun peşinden gittiler. Artık Ermeni Krallığı da tıpkı sıkı bağlar kurmuş olduğu Frank devletleri gibi gittikçe küçülmeye başladı.⁵⁷

Moğollarla Münasebetler

690 yılında Moğol Hanı Argun ölünce yerine kardeşi Geyhatu geçti. Argun'un iki oğlu Kazan ve Olcaytu Horasan'da bulunuyorlardı. Geyhatu zulme ve sapkınlığa dalınca halk ondan nefret etmeye başladı. Moğol hanı Geyhatu, Sultan Eşref'e gönderdiği bir

⁵⁶ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 363; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 778-779.

⁵⁷ - Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 784; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 351-352; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 691 yılı olayları, 21-22; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 12; Holt, s., 105.

mektupta dedesi Hulâgü'nün işgal ettiği Halep'in kendisine verilmesini istedi. Aksi halde bütün Şam bölgesini işgal etmekle tehdit etti. Sultam Eşref Halil elçilik heyetini kovdu ve Geyhatu'ya aynı sertlikte cevap verdi. Bağdat ve diğer İslam beldelerini Moğol istilasından kurtarma ve Moğolları kılıçtan geçirme kararlılığında olduğunu bildirdi. Irak'ı asıl sahiplerine yani Müslümanlara nasıl döndüreceğini göstermekle tehdit etti. Ardından Şam bölgesi emirlerine talimat vererek hazırlık yapmalarını, orduyu savaşa hazır konumda tutmalarını istedi. 691 yılında Moğolların Rahbe'ye saldırarak birçok sürüyü talan etmeleri üzerine onların üzerine bir müfreze görevlendirildi. Gerek bu tehditten gerekse gönderilen müfrezeden Memluk Sultanı Eşref Halil'in Moğollarla hesaplaşmayı kafasına koyduğunu söylemek mümkündür. Abbasi Halifesi el-Hakim Biemrillah'ın manevi nüfuzdan faydalanarak Orta Doğu'yu Moğollardan temizlemeye karar vermiştir. Haçlılara karşı başarılar kazanan Eşref Halil Moğollara karşı yürüme imkânını bulamamıştır.⁵⁸

Devlet Adamlarıyla Münasebetleri

Eşref Halil'in hayatının feci bir şekilde son bulmasında devlet adamları ile münasebetleri şüphesiz en önemli meseledir. Sonunun neye varacağına bakmadan yaptığı tayin ve aziller ilk günden itibaren emirlerin arasında kendisine karşı bir nefretin doğmasına sebep olmuştur. İlerde kişiliğinden bahsederken daha iyi anlaşılacağı üzere Eşref Halil kendi saltanatını ve idarenin maslahatını düşünmeden keskin kararlar almıştır. Bu ise söylediğimiz gibi onun aleyhine sonuçlanmıştır. İşte devlet adamları ile münasebetleri meselesinin önemli olduğunu düşünerek bu süreçte numune teşkil edecek dört insandan bahsedeceğiz. Bunlar Husameddin Toruntay, Vezir İbn Sel'us, Saltanat naibi Baydara ve Husameddin Laçin'dir. Eşref Halil Toruntay'ı bertaraf ederken, Vezir İbn Sel'us'un yanlış yönlendirmesinin sonucunda Baydara ve Laçin'in kılıçları altında can verecektir. Toruntay'la ilgili bilgileri yukarıda vermiştik. Burada İbn Sel'us ve Laçin ile ilgiler sunulacaktır.

İbn Sel'us, Dımaşklı bir kumaş tüccarının oğludur. Çeşitli tavsiyelerle Eşref Halil'in Dımaşk'taki divanlarının idaresi ile görevlendirilen İbn Sel'us kısa zamanda hızlı bir yükseliş yakaladı. Kahire'ye gelerek buradaki divanlarla ilgilenen İbn Sel'us Memluk ümerası tarafından hiç de hoş karşılanmadı. Oluşan tepkilere rağmen onun-

⁵⁸ - Makrizî, *es-Sülûk*, I/III, 775; 777, 786.

la çalışmaktan vazgeçmeyen Eşref Halil bu tepkilerin kurbanı olacağını hesap edemedi.⁵⁹

İbn Sel'us, Eşref Halil'in bölgede bulunan topraklarının idaresinde çok büyük başarı gösterdi, büyük kazançlar temin etti. Bu başarısından dolayı Eşref Halil onu Kahire'ye çağırarak buradaki divanının başına getirdi. Ancak İbn Sel'us, Toruntay'dan kaynaklanan sebeplerden dolayı sıkıntılar yaşamaya başladı. Sultan Kalavun tarafından ev hapsi cezasına çarptırıldıktan sonra hem zorunlu ikametden kurtulmak hem de tehlikeden uzaklaşmak için 689 yılında hacca gitti. Kalavun'un ölmesinden sonra Eşref Halil tarafından geri çağırıldı. Eşref Halil onu hicazdan çağırırken "Ya Şukayr, Ey Hayrın yüzü, çabuk gel ki, biz iktidara geldik" şeklinde çok büyük muhabbet duyduğunu göstermiştir.⁶⁰ İbn Sel'us Kahire'ye ulaştıktan sonra Eşref Halil ona hilat vererek 12 Zilkade 690 tarihinde vezirliğe atadı.⁶¹ Vezirlik makamına getirilen İbn Sel'us daha önce hiç bir vezirin ulaşamadığı yüksek bir mevkie ulaşarak adeta sultan gibi hareket etmeye başladı. İbn Sel'us'a sultanlara uygulanan protokol törenlerine yakın ölçüde tören yapılırdı.⁶² Kendisine sultana yakınlığından dolayı birçok memluk tahsis edildi. Ayrıca emirlerin işlerini düzenleme yetkisinin de ona verilmesi çok büyük tepkiye neden oldu. Baydara ve eş-Şucâi dahil ümera, İbn Sel'us'un hizmetini yapmakla görevlendirildiler.⁶³ Ümera arasında bile olmayan bir insanın dışarıdan gelerek Memluk bürokrasisinin başına gelmesi onun önemli özelliklerinin olmasını düşündürmektedir. Eşref Halil'in kısa zaman önce tanıdığı birini vezirlik makamına getirmesinin bir

⁵⁹ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 52-53. İbn Sel'us hakkında daha geniş bilgi için bkz., Fatih Ayaz, "Memlükler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Selûs (ö. 693/1294)", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/1 (Adana 2005).

⁶⁰ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 36.

⁶¹ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 51; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 691 yılı olayları, 44.

⁶² - Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 761. Bu durum, sultanın devlet memurlarına, Pazartesi ve Perşembe günü İbn Sel'us'un tören alayına katılmaları talimatı vermesine dayanmaktadır.⁶² İbn Sel'us kaleye çıkmak istediği zaman kapısında divan ve devlet görevlileri, Kahire ve Mısır valileri, müstevfi ve önde gelen insanlar (ayan) hazır bulunurlardı. Sonra dört mezhebin kadıları da ulaştıktan sonra hacibi, vezirin yanına girer ve "Allah efendimizi aziz kılsın, tören alayı tamamlandı" der. Tören alayının tamam olmasının işaretinin dört mezhep kadısının gelmesi olduğu anlaşılıyor. Bunun üzerine Vezir dışarı çıkar atına biner ve mevkilerine göre görevlilerin önünden geçerek hem törene katıldığını hem de tazimlerini gösterirler. Protokol içinde vezire en yakın olan Şâfiî ve Mâlikî kadılarıdır ki ikisi beraber onun atının önünden geçerler ardından Hanefî ve Hanbelî kadıları, devlet görevlileri, müstevfi geçerdi. Aynı merasim vezir akşam kaleden evine döneceği zaman da tekrarlanırdı. Aynı insanlar dönüş esnasında da vezirin tören alayına katılmak mecburiyetindeydi. Vezirin evinden kaleye gidiş ve gelişinde icra edilen bu merasim onun kalede ikamet etmeye başlamasına kadar devam etmiştir.

⁶³ - Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 53.

takım sebeplerinin olması gerekmektedir. Onun acele gelmesini isteyen sultan İbn Sel'us'dan başkasına güvenmediğini ya da güvenemeyeceğini göstermiştir.⁶⁴

Emirlerin ileri gelenlerinden birisi onun meclisine girdiği zaman Vezir İbn Sel'us onlara saygı göstermez hiçbiri için ayağa kalkmazdı. Emirler onun yüzüne bakamazdı. Birine sesleneceği vakit sadece ismini söyler nezaketen de olsa sıfatını kullanmazdı. Bu duruma çok bozulan Baydara, Sultanın ona olan meylini bildiği için tepki gösteremedi. Bir gün İbn Sel'us meclisinden ayrıldığında emirler onunla karşılaştılar ve hizmetine koşarak el öptüler. İbn Sel'us onların ayrılmalarını söyledi. Kale kapısında Baydara ile karşılaştı. Baydara ona aslında daha fazla saygı gösteriyor ve hizmette bulunuyordu. Beraberce biraz yürüdüktan sonra ona da ünvanını kullanmadan ismiyle hitap ederek dönmesini söyledi. Vezirin evinden ayrılıp kaleye varması ve buradan tekrar evine dönmesi ise resmi bir tören haline dönüştü. Bu tören esnasında onunla beraber yürüyen protokolden hiç kimse yerine bir başkasını gönderemez veya geç kalmaya cesaret edemezdi. Haliyle tören alayı genişlediğinde Kahire'nin uzun caddelerinde izdiham oluştu ve insanlar sıkıntı yaşamaya başladılar. Rahatsızlığın had safhaya ulaşması üzerine Vezir konutunu Karâfe'ye taşıdı. Tören heyetinin genişlemesinden ve her zaman protokolün hazır olmasından büyük memnuniyet duyan vezirin kendini çok büyük, insanları ise küçük gördüğü anlaşılıyor ki bu, ideal vezir tipine uymamaktadır.⁶⁵

İbn Sel'us'un geldiği andan itibaren Memlukler arasında gerginlik sebebi olmasının, kendi yandaşlarına görev vermek adına çalışma düzenini bozmasının en güzel örneği Kadı'l-kudatla ilgili yaptıklarıdır. Sultan Eşref Ramazan 690 tarihinde vezir İbn Sel'us'un birçok yazı ve şikâyetlerine bakarak Kadı Kudat Takıyuddin Abdurrahman b. Binti'l-Eaz'ı kadılık ve diğer görevlerinden azletti. İbn Binti'l-Eaz azledilince Sultan Mısır ve Kahire'deki fukahanın önde gelenlerini çağırdı ve her biri ile ayrı ayrı görüşerek kadılık görevi için Kudüs Hatibi Bedreddin Muhammed b. İbrahim b. Sadullah İbn Cemaa'nın uygun olup olmayacağını sordu. Ancak arkadaşları onu kötü şeylerle suçladılar. Sultan durumu vezire anlattı bazılarının doğru bazılarının yanlış sözler söylediğini aktardı.

⁶⁴ - Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 760-761; el-Ulebî, s., 18; Fatih Ayaz, "İbn Sel'us", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/1, 102-104; Cüneyt Kanat, "Bahri Memlukler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 2000, III, 36.

⁶⁵ - Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 761-762; Fatih Ayaz, "İbn Sel'us", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/1, 106.

İbn Sel'us, İbn Cemaa ile dostluğundan dolayı kadılık makamına onun atanmasını savundu. Mısır'da kadılık görevini ifa etmesi için İbn Cemaa çağrıldı. Sultanla görüşmesinden sonra İbn Binti'l-Eaz'in yerine İbn Cemaa atandı. Medresetü's-Salihyye'de tedris ve Ezher Camiinde hitabet görevi de ona verildi. Cuma namazında bu atama duyuruldu ve insanlar İbn Cemaa'yı tebrik ettiler. İbn Cemaa 18 Ramazan Cuma günü Sultanın gönderdiği hilatı giydi. Hilatı giydikten sonra insanların tebriklerini kabul eden İbn Cemaa, Ezher'e giderek burada insanlara duada bulundu ve evine döndü. 22 Şevval pazartesi günü temsili olarak verdiği ilk derse yoğun bir katılım oldu ve Kahire'de unutulmayacak bir gün yaşandı.⁶⁶

Aslında İbn Sel'us ile İbn Binti'l-Eaz'in arası kötü olmakla birlikte kadılık makamına İbnü'l-Cemaa'nın atanmasını isterken İbn Binti'l-Eaz'i destekleyen eş-Şucâî'nin güç kazanmasına engel olmayı hesaplıyordu. İbn Sel'us kendi adamını kadılık makamına getirmekle eş-Şucâî'nin devlet idaresindeki gücünü kırmak istiyordu. İbnü'l-Cemaa'yı tayin ettiren İbn Sel'us bundan sonra da boş durmadı. Sultan Daru'l-Adl'de oturduğu bir sırada İbn Sel'us'a, İbn Binti'l-Eaz'in Dimaşk'a kadı olarak atanması (taklid) emrinin yazılması emrini verdi. Sultan Daru'l-Adl'den ayrılınca Şerif İbn Sa'leb meclise getirildi ve daha önce İbn Sel'us'la kararlaştırdıkları gibi İbn Binti'l-Eaz hakkında iddialarda bulunmaya başladı. Amaç onun kötülüğüne fasık olduğuna dair bir fetvayı çıkartabilmek ve atanmasına engel olmaktı. Yayılan bu dedikodular üzerine Sultan bir toplantı düzenleyerek İbn Binti'l-Eaz'in durumunun net olarak ortaya çıkarılmasını istedi. Bu toplantıya katılan insanlar on büyük günahlarla itham ettiler. Elbisesinin altında zünnar giymekle suçlayarak onun aslında bir hristiyan olduğunu ima ettiler. Sultan bu ithamlardan etkilenerek duyduğu nefretle İbn Binti'l-Eaz'in bir eşeğe bindirilerek halka teşhir edilmesini bu olumsuz yanlarının ilan edilmesini emretti. Vezir İbn Sel'us İbn Binti'l-Eaz'i memnuniyetle tutuklayarak onun halk tarafından aşağılanmasını sağladı ve müsadere etmek üzere bütün malına el koydu.⁶⁷

⁶⁶ - Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 771-772; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 10; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 341.

⁶⁷ - İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 341; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 772-773. İbn Binti'l-Eaz'in aşağılanması kaleye çağırılıp kendisi ile ilgili bir belgeye almasına kadar devam etti. İbn Binti'l-Eaz'in şikayet ettiği durum kendisinin yaya olarak yürütülmesine karşın yanındakilerin atlı olmalarıydı. Bu duruma çok kızan emirler "Kadıkuaat yaya yürüyor siz ise atlarınızın üzerindesiniz öyle mi?" diyerek büyük tepki gösterdiler. Onlar ise "Bizim günahımız yok, bu işin böyle olmasını biz istemedik, Sahip böyle emretti". Bunun üzerine ellerinde kılıçlarla sultanın huzuruna çıkan emirler "Ey Hond Kadıkuaat yürürken elçilerin at üstünde olduklarını

Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî, İbn Binti'l-Eaz'e yardım etmek için Naib Baydara ile konuştu. Aslında Baydara ile İbn Binti'l-Eaz arasında anlaşmazlık vardı. Buna rağmen Emir Bektaş el-Fahrî'nin bu konudaki kararlı tutumunu gören Baydara ona "Sen Sultan ile Sencer el-Hamevî Ebi Hars'ın serbest bırakılması konusunda konuş ben de İbn Binti'l-Eaz'e şefaathçi olayım". Bunun üzerine anlaştilar ve Baydara İbn Binti'l-Eaz için, Bektaş el-Fahrî de Ebi Hars için Sultandan şefaath istediler. Sultan bu talep üzerine ikisini de serbest bıraktı.⁶⁸

İbn Binti'l-Eaz evinden bir süre çıkmadı. Ancak üzerinde hiçbir görevi kalmadı. Bütün Mısır'ın Kadı Kudatlığı, Ezher Hatipliđi, Hizane Nazırlığı, Ehbas Nazırlığı, Meşihatı'ş-Şuyuh, Baybars evladının tereke, evkaf ve emlakinin nazırlığı ve birçok yerde tedris faaliyeti İbn Binti'l-Eaz'in görevleri arasında idi. Azledildiđinde Şevval ayında kendisi gözaltına alındı ve Kahire'nin dışında Şeyh Nasr el-Menbici zaviyesinde ikamete mecbur edildi. Daha sonra Karafe'ye geçti ve Mederestün-Nasırıyye'de ders vermeye başladı. İbn Binti'l-Eaz'in Baydara'ya 38.000 dirhem tutarında mal vermek zorunda kaldığı da anlatılır.⁶⁹

Husameddin Laçın gelince Dımaşk saltanat naibi olarak görev yaparken sultanla arasındaki ilk problem Akka muhasarası esnasında yaşandı. Emir Alemuddin Sencer el-Hamevi, Sultan Eşref'e Şam naibi Hüsameddin Laçın'ı kötülemeye başladı. Sencer el-Hamevi Sultanla Laçın arasında laf götürüp getirerek aralarının bozulmasına neden oldu. Bunun üzerine Sultan Laçın'ı tutuklamaya niyetlendi. Durumu öğrenen Laçın geceleyin kaçmak için Akka'dan hareket etti. Ardından giden Sencer ed-Devâdârî ona Akka'nın düşmesine yakın bir anda onun firar ettiğini Haçlılar öğrenirlerse bu durumun Müslümanların helakına sebep olacağını söyleyerek geri dönmeye ikna etti. Laçın onunla beraber döndü. Bu olayın Sultana ulaşmadığını sanıyordu. Sultan onu 8 Cemaziyelevvel günü davet ederek gönlünü aldı, hilat verdi, ikramda bulundu. Sonraki gün ise Laçın'ı tutuklatarak önce Safed kalesine ardından Kal'atü'l-

gördük bu ne haldir" şeklinde hoşnutsuzluklarını bildirince Sultan onlara " Bundan daha fazlasını hak etti. Çünkü bir takım insanlar onun kâfir olduğunu elbisesinin altında zünnar taktığını söylediler" diyerek yapılanlarda bir haksızlık olmadığını belirtti. Emirler bu duruma şaşırarak "Ey Hond Kadılkudat kâfir, İbn Sel'us Müslüman öyle mi? Ya onu bize bağışlarsın veya biz İbn Sel'us'un hakkından geliriz ya da bizi kaybedersin" diyerek kadıyı kurtarmada kararlı olduklarını gösterdiler. Aslında Emirler bütün bu yapılanların farkında olduklarını ve her şeyi tezgâhlayan insanın da vezir İbn Sel'us olduğunu Sultana iletmış oldular.

⁶⁸ - Makrîzi, *es-Sülûk*, I/III, 773.

⁶⁹ - Makrîzi, *es-Sülûk*, I/III, 773.

Cebel'e göndererek hapsedti. Laçin'le beraber Emir Rukneddin Baybars da tutuklandı. Bu iki emirin tutuklanmasında muhasara esnasında Akka halkından bazılarının öldürülmesinde ihmallerinin olması da etkili oldu. Sultan Eşref, Laçin'in yerine Dımaşk naipliğine Alemuddin Sencer eş-Şucâi'yi tayin etti. Bu atamayla aslında Alemuddin Sencer'in iyi niyetli olmadığı Sultan'ın Laçin hakkındaki görüşlerini olumsuz yönde etkileyerek onun ayağını kaydırmak niyetinde olduğu görülmektedir. Hüsameddin Laçin daha sonra Sultan tarafından affedilmiş ve onunla beraber Kal'atü'r-Rum fethine katılmıştır. Fetihden sonra sultanla beraber Dımaşk'a geldiklerinde sultana yönelik planları sebebiyle Rukneddin Tuksu ve Sungur el-Aşkar tutuklanırken başına gelecekleri tahmin eden Husameddin Laçin batı yönüne doğru kaçmaya başladı. Uzun bir süre haber alınmayan Laçin Araplar tarafından tanınmış ve ancak bu şekilde tutuklanarak Kal'atü'l-Cebel'de tekrar hapse konulmuştur.⁷⁰

Sungur ve Tuksu'nun sorgulanmaları sırasında Eşref'e bir suikast planı yaptıklarını itiraf etmeleri ancak Laçin'in bu konuda kati olarak suçlanmasını gerektiren bir delilin bulunmaması nedeniyle sultan onu affetti. Laçin bu komplo aşamasında onlarla birlikte hareket etmemişti. Sungur el-Aşkar ve Rukneddin Tuksu öldürüldü. Husameddin Laçin idam edilmek üzere çıkartıldığında Sultan'a yakın olan emirlere kendisinin sultana karşı yapılan komploda bir suçunun olmadığını, tek suçunun bu işte parmağı olan Tuksu el-Hamevî'nin kızıyla evli olmak olduğunu onu da boşadığını bildirdi. Laçin'in af talebini dinleyen Karasungur, Alemuddin Sencer eş-Şucâi ve Saltanat naibi Bedreddin Baydara'nın da aralarında bulunduğu Sultan'ın yakın adamları onun canının bağışlanması için ricada bulundular. Sultan bu ricayı kabul ederek Laçin'i affetti ve onu serbest bırakarak rütbesini iade etti. İdam sehvasından kurtulan Laçin 1296 yılında kısa süreli de olsa Memluk tahtına oturdu. el-Meliku'l-Mansur lakabını kullandı. Rebiulahir 698/1299 tarihinde öldürüldü.⁷¹

Naibu's-Saltana, genel idarede Sultanlık makamını temsil eden ve sultan adına işleri yürüten kimse demektir. Merkezde ve

⁷⁰ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 361-363; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 767. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, VIII, 7-8; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, III, 126; el-Ulebî, s., 37.

⁷¹ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 365; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 782; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 691 yılı olayları, 18; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, VIII, 12, 31-32. İbn Tağrıberdî, cömert atılgan siyaset sahibi biri olan Sungur el-Aşkar'ın Kalavun döneminde Dımaşk'ta yıldızının parlamasını abartarak adına para bastırıldığı ve hutbe adının okunduğunu ifade etmektedir. Hakimiyet alametleri olan para ve hutbe adın geçmesi naib de olsa bir emir için kabul edilemez bir durumdur. Sungur cesur, aşkar ise budanmış, soyulmuş beden demektir.

bağlı eyaletlerde naipler Memluk sultanı adına görev yapmaktadırlar. Şam bölgesi Dımaşk, Halep, Trablus, Hama, Safed, Kerek gibi çeşitli naipliklere bölünmüştür. Bunların her birinin başında bulunan naiplere Emiru'l-Ümerâ da denmektedir. Dımaşk saltanat naibine ise Kâfilu's-Saltana da denilmektedir. Sultan Eşref döneminin başında Saltanat Naibi Hüsameddin Toruntay'dır. Dımaşk'da Hüsameddin Laçin es-Silahdar, Halep'te Emir Şemseddin Karasungur, Safed'de Seyfeddin Balaban el-Cevkendar, Hıms'da Emir Bedreddin Keygeldi, Şevbek'te Alaaddin Kuştoğdu, Gazze ve Remle'de Emir Şemseddin Aksungur Dımaşk Kalesinde Emir Alemuddin Sencer Arcuvaş, Sahil kalelerinde Emir Seyfeddin Balaban es-Silahdar ve Kerek'te ise Baybars ed-Devâdâr Naibu's-Salatana olarak görev yapmışlardır.⁷²

Dımaşk saltanat naipliğine Emir Seyfeddin Sencer eş-Şucâi tayin edildi ve makamına uygun olarak iktasını ve maaşını artırıldı. Ayrıca Sencer eş-Şucâi'ye Sultana danışmadan hazineden istediği kadar harcama yetkisi verildi ve mutfak masrafları için her gün üç yüz dirhem tahsis edildi. 6 Şevval 691 / 20 Eylül 1292 Cumartesi tarihinde ise Dımaşk naipliğine eş-Şucâi'nin yerine İzzeddin Aybek el-Hamevi tayin edildi. eş-Şucâi bu sırada Kal'atü'l-Müslimin'de imar faaliyetleri ile uğraşıyordu. Buradan ayrılıp Dımaşk'a geldiğinde naiplik görevinden alındığı ona bildirildi. Balaban et-Tabbahî'nin yerine futuhat naipliğine Halep naipliği ile beraber Seyfeddin Tuğrul el-İlgani getirildi.⁷³

İnşa divanı sahibi Muhyiddin Muhammed b. Abdillah b. Abdizzahir 15 Ramazan 691 tarihinde vefat edince Sultan onun yerine bu göreve oğlu Alaaddin Ali'yi tayin etti. Daha sonra İbn Abdizzahir'den boşalan bu göreve Taceddin Ahmed b. Said b. Muhammed b. El-Esir et-Tenuhi getirildi. Eşref Halil'in Divanu'l-İnşa ile ilgili şu faaliyetinden de bahsetmek gerekir. Kâtiplerin kitaplar üzerine lider manasında ez-Zâimî ibaresinin koymalarına "ordunun benden başka lideri var mı?" diyerek yasakladı ve bundan sonra kitapların üzerine onun isminin baş harfi olarak H işaretinin konulmasına başlandı.⁷⁴

İmar Faaliyetleri ve Sosyal Hayat

Eşref Halil'in savaş alanında geçen saltanat döneminde Kalavun'dan itibaren ticarete verilen önem onun zamanında da

⁷² - Baybars, *Zübde*, s., 271-272; Muhammed Ahmed Dehman, *Mu'cemü'l-Elfâzi't-Târihiyye fî Asri'l-Memlûkî*, Dımaşk, 1990, s., 149.

⁷³ - Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 767-768, 780.

⁷⁴ - el-Ulebi, s., 14.

sürdürülmüştür. 689/1290 yılında Kalavun'un Aragon Kralı Alfonso ile yaptığı ticaret anlaşması Kalavun ve Alfonso'nun ölümüne kadar devam etti. Alfonso'nun yerine geçen II. Jaime Eşref Halil ile yeni bir anlaşma yapmak için müzakereler başlattı. Sonuçta ticaret ve siyasi alandaki dostluk Eşref Halil zamanında anlaşmayla tazelenerek Nasır Muhammed'in zamanına kadar devam ettirildi.⁷⁵

Sultan Eşref Halil Kal'atü'l-Eşrefiyye, Eyvânü'l-Eşrefiyye ve Seyyide Nefise'nin türbesi yanında yaptırılan Medresetü'l-Eşrefiyye'nin banisidir. Kahire'de iki saray arasında bulunan Kubbetü'l-Mansuriyye'nin giderleri ve bakımını karşılamak için Akka şehrinin köylerinden el-Kabire, Tellu Meyşûh ve Kirdâne'yi, Sur sahilinden de Mareke ve Sarifin'i vakfetti. Aynı şekilde Seyyide Nefise civarında bulunan kendi yaptırdığı Medresetü'l-Eşrefiyye için ise yine Akkâ'nın köylerinden Ferah, Şi'ru Ömer, el-Hamra ve Sur sahilinden Tankirin'i vakfetti.⁷⁶

Kalavun zamanında başlanan Halep Kalesinin imarı Sultan Eşref zamanında 690 yılında tamamlandı. Kalenin imarına Naib Emir Karasungur başlamıştı. Surları kuvvetlendirdi ve camiye onardı. Hülâgü'nün 658 yılındaki işgal sırasında tahrip ettiği tarihten bu yana yaklaşık otuz üç yıldır kaleye bir çivi bile çakılmamıştı ve harap durumdaydı. İmar faaliyetlerine Dımaşk şehrinde de başlandığını görmekteyiz. Dımaşk'ın tamir işine Şevval ayında başlandı. Sultana ait yerlere belli olması açısından mavi kubbeler yapıldı. Dımaşk'a vali olarak atanan Emir Şucâi şehrin güzelleştirilmesi için azami gayret gösterdi. Dımaşk kalesinin çatısının yapımında dört bin miskal altın kullanıldı. Kaleye Sultan Eşref'in adı yazıldı.⁷⁷

Safer 692 (Ocak 1293) tarihinde Gazze, Remle, Lüd, Kerek'i etkileyen büyük bir deprem oldu. Kerek kalesinin üç burcu yıkıldı. Yağmur ve sellerin artması ile Avca nehri taştı ve bentlerin taşları yıkıldı. Bu deprem sahil bölgesinde de hissedildi burada birçok bina yıkıldı. Felaketin yaralarını sarmak ve yıkılan yerlerin tamirini yürütmek için Sultan'ın emri ile eş-Şucâi bölgeye gitti. Yine Eşref Halil zamanında Kahire'de Kal'atü'l-Cebel'de çıkan yangında çok sayıda kitap ve eşya telef oldu.⁷⁸

691 yılında Eşref Halil iken Dımaşk'ta, ordunun Mısır'da âdet edindiği gibi, Nevruz kutlaması yapıldı. İbn Tağriberdi Dımaşk hal-

⁷⁵ - Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, XIV, 75-84; Holt, s., 166.

⁷⁶ - Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 769; Özyıldın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, 320.

⁷⁷ - Ebu'l-Fidâ, *Târih*, II, 361-362; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 775; Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, III, 80.

⁷⁸ - İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, VIII, 31; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 777, 784.

kının böyle bir âdeti olmadığı için Nevruz'un onlara çok tuhaf geldiğini ifade etmektedir. Eşref Halil'in güzel günlerinden bir tanesi de kardeşine yaptığı sünnet düğünüdür. Bu düğün sosyal hayat hakkında da bilgi vermektedir. Atıcılığın bir yarışma haline dönüştürülerek büyük hediyelerin verildiği bu düğünde emirlerin makamlarına göre hediye takdim ettikleri görülmektedir. Yüz atlı sahibi emir yüz dinar hediye sunarken elli atlı emir ise elli dinar hediye sunduğu görülmüştür.⁷⁹

Eşref Halil Mısır'da kendi zamanında Fütüvvet teşkilatının başkanlığını da yapıyordu. Bilindiği gibi Fütüvvet teşkilatını kuran Abbasi Halifesi en-Nâsır teşkilatlanmasını sağladıktan sonra kendisine bağlı Sultanlara fütüvvet kâsesinden halka su dağıtmalarını, bağlılığı göstermek amacıyla fütüvvet şalvarı giymelerini emretmişti. Bu uygulama Mısırda da devam etti. İşte Eşref Halil Şam Naibi Alaüddin el-Hakkârî'nin emirlerinin ve halkının fütüvvet elbisesi giymelerine izin isteyen bir mektup aldı. Eşref Halil bu konuda onlara izin verdi.

Son Günleri ve Öldürülmesi

Eşref Halil 2 Muharrem 693 yılında yanında Vezir İbn Sel'us Naibu's-Saltana Bedreddin Baydara ve diğer emirlerle beraber avlanmak için Giza'ya doğru yola çıktı. İskenderiye ve Hamamât bölgesine gitmek istiyorlardı. Sultan İskenderiye'ye gitmeden önce orada kalması için mekanı düzenlemek, ihtiyaçları temin etmek kısaca gerekli hazırlıkları yapmak için İbn Sel'us'u önceden İskenderiye'ye gönderdi. İbn Sel'us oraya vardığında Baydara'nın naiplerinin gelirlere ve sultana ait olması gereken yerlere el koyduklarını görünce durumu Eşref Halil'e bildirdi. Eşref Halil okudukları karşısında büyük hiddete kapılarak Baydara'yı çağırdı ve emirlerin huzurunda ona ağır hakaretlerde bulundu. Sinirinden ona vurmak isterken emirler tarafından durduruldu ve Baydara adeta çadırdan atıldı. Biraz sonra sakinleşen Eşref Halil Vezir İbn Sel'us'a bir mektup yazarak Baydara'nın adamlarının tutuklanmasını ve mallarına el konulmasını emretti. Ağır hakaretlerle aşağılanan Baydara ise özellikle adamları vasıtasıyla bu mektuptan haberdar olunca başına gelecekleri anlayarak yakın adamları ile plan yapmaya başladı. Baydara'nın görüştüğü yakın arkadaşları Husameddin Laçin ve Karasungur gibi Eşref Halil'in mağdur ettiği insanlardı. Sonuçta bu insanlar Baydara'nın Eşref Halil'den önce davranarak onu öldürme teklifini kabul ettiler. Artık uygun zamanı beklemeye başladılar. Bu komplodan habersiz sultan ise emirlerine iktalarına gitme izni vere-

⁷⁹ - İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, VIII, 11, 14.

rek birkaç yakın adamıyla silahsız vaziyette kaldı. Yanında Emir-i Şikâr Şihabuddin el-Eşel vardı. Tervece'de çok fazla kuş bulunduğunu duydukları için oraya gittiler. Sultan birçok kuşu yere düşürdü. Yemek ve ihtiyaçlarının giderilmesinden sonra Eşref Halil, Emir-i Şikâr'la sohbet etti onunla şakalaştı. Atlarına bindikleri an kendilerine doğru gelen bir toz bulutu görünce bunun sebebini öğrenmek için Emir-i Şikâr'ı o tarafa gönderdi. Emir oraya yaklaştığında gelenlerin Emir Baydara ve adamları olduğunu gördü. Onlara niçin geldiklerini sordu. Ancak onlar Emir-i Şikâr'ı dinlemeden ve onu yanlarında alıkoyarak Sultan'ın yanına geldiler. Sultan av kıyafetleriyle bulunuyordu ve yanında küçük bir kılıçtan başka silah yoktu. Baydara ve ekibi geldiklerinde Eşref Halil onun az önce yaşanan olayla ilgili konuşmaya geldiğini sandı. Sultana saldıran gurubun içerisinde Naibu's-Saltana Baydara, Dımaşk naipliğinden azledilen Husameddin Laçin, Halep naipliğinden azledilen Karasungur, Nevbet reisi Bahadır ve diğer emirler vardı. İlk saldırıya geçen Baydara oldu ve sultana bir darbe indirerek elini kopardı. Daha sonra ilerde sultan olacak olan Laçin geldi "Ey bela, sonu işte bu olan Şam ve Mısır sultanlığını kim ister" diyerek omzuna bir darbe de o indirdi. Sultan artık yere serildi. Bu ikisinden sonra Nevbet reisi Emir Bahadır geldi ve çok vahşice ve ahlaksızca kılıcı boğazından çıkardı. Kalanlar ise gözü dönmüşçesine ve insan onuruna yakışmayan bir düşüklükle nasıl zarar vermek istiyorlarsa öyle yaptılar. Suikast 12 Muharrem 693 günü öğle ile ikindi vakti arasında gerçekleşti. Yapacak bir şenaat kalmayınca Emir Baydara'nın etrafında birleştiler ve onun adına yemin ederek sancağının etrafında toplandılar. Rukneddin Baybars yapılan toplantıda Baydara'ya yaptığı işte emirlerin görüşünün olup olmadığını sordu. Baydara bu suikastı onlarla görüşerek yaptığını o esnada hepsinin hazır bulunduğunu söyleyerek Husameddin Laçin el-Mansurî, Şemseddin Karasungur el-Mansurî ve Bedreddin Beyserî'yi işaret etti. Sonra Baydara Eşref Halil'in kötülüklerinden, karanlık işlerinden, ümera ile alay etmesinden, kendilerine değer vermemesinden, İbn Sel'us'u vezir tayin etmesinden bahsederek adeta öldürülmesinin haklılığını ortaya koymaya çalıştı. Baydara'yı sultan ilan ederek Melik Evhad lakabını verdiler. Geceyi burada geçirdikten sonra atlarına binip Kahire'ye doğru yola koyuldular. Bu toplantıda Baydara'nın Zeyneddin Ketboğa'nın nerede olduğunu sorması ve ardından bu işte onun yeri var mıdır sorusuna, evet bu işe ilk işaret eden odur ifadesi ilginçtir.⁸⁰ Zira aşağıda bahsedileceği şekliyle Ketboğa, Eşref Halil'in intikamını alacaktır.⁸¹

⁸⁰ - İbn Tağrıberdî, *en-Nücüm*, VIII, 18; Makrizî, *es-Sülûk*, I/III, 792. Ketboğa b.

Baydara ve arkadaşları dönüş yolunda Eşref Halil'in hassakiyyesi emirlerle karşılaştılar. Sultanın öldürüldüğünü öğrenen bin beş yüz atlıdan oluşan ve aralarında Zeyneddin Ketboğa, Üstadüddar Husameddin ve diğer emirlerden oluşan bu gurup efendilerinin intikamını almak istiyorlardı. Baydara ve arkadaşlarından sultanın kanının hesabını almak istiyorlardı. Eşref Halil'in memlukları Tervece'ye geldiklerinde durumu bilen Baydara arkadaşları ile beraber savaş düzeni aldı. Eşrefiyye gerçek bir savaşa girerek tek hamlede onların saflarını bozdu. Baydara ve arkadaşları kaçmaya başladı ancak kurtulamadı. Etrafı sarıldı ve yakalandı. Efendilerine yapılanın aynısıyla muamele ederek önce kılıç darbesiyle elini sonra omzunu en sonunda kafasını kestiler. Kafasını kestikten sonra mızrağın ucuna takarak Kahire'ye götürdüler. Ancak Cize topraklarına geldiklerinde, Eşref Halil'in yola çıkmadan önce Kal'atü'l-Cebel'de Naibu's-Saltana olarak bıraktığı, Emir Alemuddin Sencer eş-Şucâî bu gurubu (Eşrefiyye) Kahire'ye sokmadı. Asker ve emirler deniz tarafında kaldılar. Eş-Şucâî, Memluk tahtına Eşref Halil'in kardeşi Muhammed b. Kalavun geçmesi konusunda anlaşma sağlandıktan sonra onların Kahire'ye girmelerine izin verdi. Kargaşa ve düşmanlığın giderilmesi açısından eş-Şucâî'nin aldığı bu tedbir hayati öneme sahipti. 14 Muharrem 693 tarihinde Melik Nasır Muhammed b. Kalavun Memluk tahtına oturdu. Emir Zeyneddin Ketboğa saltanat naibi, Emir Alemuddin Sencer eş-Şucâî vezir ve Üstadüddar Husameddin Atabeku'l-Asâkir olarak atandı. Melik Nasır Muhammed'in tahta oturmasından sonra 25 Muharrem 693 tarihinde Nevbet reisi Seyfeddin Bahadır ve Hacıp Cemaleddin Akkuş el-Musilî Kal'atü'l-Cebel'e getirildiler. Eşrefiyye toplandı ve onların durumunu görüştüler. Yukarda Eşref Halil'e ahlaksızca muamele eden Seyfeddin Bahadır ve Cemaleddin Akkuş'un boyunları vuruldu. Bahadır'ın kafası Kahire'de Meşhed-i Hüseyin yanındaki evinin kapısına asıldı. Daha sonra Bahadır ve Akkuş'un cesetleri kireç fırınında yakıldı. Hüsameddin Laçin ve Şemseddin Karasungur kaçmayı başardılar ve izlerine uzun süre rastlanmadı. Sultanın öldürülmesi suçuna karışan Seyfeddin Nugayh, Seyfeddin Alınak, Alemuddin Altunbuğa el-Camedâr, Laçin'in kölesi Şemseddin Sungur,

Abdullah el-Mansûrî, Kalavun Akka seferine çıktığında saltanat naibi olarak görevlendirildi. 11 Muharrem 694/1294 tarihinde iki yıl süre ile Memluk sultanı oldu. 702/1302 yılında öldü (Aynî, *İkdü'l-Cümân*, III, 11).

⁸¹ - Aynî, *İkdü'l-Cümân*, III, 201-206; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 14-16; Ebu Fida, *Tarih*, II, 366; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 354; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 691 yılı olayları, 27; Makrizî, *es-Sülûk*, I/III, 788-792; Cüneyt Kanat, "Suikastlar", 36-38.

Husameddin Toruntay es-Sakî, Muhammed Havacâ ve Seyfeddin Arus yakalanarak önce elleri kesildi sonra öldürüldüler.⁸²

Eşref Halil'in cesedine iki gün hiç kimse dokunamadı. İki gün sonra Tervece valisi İzzeddin Aydemir halkıyla beraber ortaya çıktı ve sultanı aldılar, yıkayıp kefenledikten sonra valinin evinde tabuta koydular. Kahire'den gelen Emir Sadeddin Kucebâ en-Nâsiri sultanın tabutunu alarak 22 Safer günü Kahire'ye ulaştırdı. Eşref Halil, Seyyide Nefise mezarının yakınında, kardeşi Melik Salih Ali'nin yanına defnedildi. Eşref Halil'in mezarı bugün Türbetu'l-Eşrefiyye olarak bilinmektedir.⁸³

Kişiliği

Sultan Eşref Halil hislerini gizlemeyi sevmeyen, acele karar veren, kararını verdikten sonra asla değiştirmeyen yapıda bir insandı. Bu aceleciliğinden dolayı olayların sonunu, zamanın getireceği sıkıntıları hiç hesaba katmazdı. Heyecanlı, yerinde duramayan bir sultandı. Eşref Halil zevkine düşkün bir insandı. Kahire'nin güzel havasını terk etmez ve Nil kenarında vakit geçirmeyi severdi.⁸⁴ Şiir ve edebiyata meraklı olan Eşref Halil'in *el-Kasdü'l-Celil min Nazmi's-Sultan Halili'l-Eşref* adıyla meşhur bir divanı vardır.⁸⁵ Eser Beyrut'ta 1866 yılında basılmıştır. Ayrıca İbnü'l-Vahid'in *Nısfü'l-Ayş* adlı eserini ona ithaf ettiği bildirilmektedir.⁸⁶ Aklına bir fikir geldiğinde bunu ilgililerle istişare etmeden kesinleştirir ve uygulamaya koyardı. İyi niyetli, yumuşak tabiatlı, samimi ve saf bir ruh hali vardı. Heybetli, iri yapılı, geniş çehreli ve güzel yüzlüydü. Parlak yüzünü çevreleyen sakalıyla bir sultan heybetine sahipti. Cömertti. Üç yıllık saltanatında orduya üç defa para dağıttı. İlki tahta oturduğunda ikincisi Akka fethine çıkarken üçüncüsü Kal'atü'r-Rum fethine çıkarken dağıtıldı.⁸⁷ İbn Tağriberdi'nin ifadesine göre memluklar içerisinde en cesur Eşref Halil'dir.⁸⁸ Cesareti ve cihada olan düşkünlüğü sebebiyledir ki yaptığı savaşlarda ard arda muvaffakiyetler kazanmıştır. Bu sebepten olsa gerek kararlı, cesur ve başına buyruk hali etrafında hem sevenlerinin hem de nefret edenlerinin olmasını beraberinde getirdi. Bir zaman sonra ondan nefret edenler işi suikastta bulunmaya götürdüler. Eşref Halil devrinin son bulması

⁸² - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 366-367; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, VIII,16-17, 19, 21; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/III, 791-793.

⁸³ - İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, VIII, 21; Özaydın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, 320.

⁸⁴ - İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, VIII, 22.

⁸⁵ - Özaydın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, 320.

⁸⁶ - Özaydın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, 320.

⁸⁷ - İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, VIII, 21.

⁸⁸ - İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, VIII, 22.

belli bir süre fetih hareketlerinin yavaşlamasına neden oldu. İnsanları devamlı surette fetih hareketleri ile meşgul eden Eşref Halil onların harekete hazır halde bulunmasını sağlıyordu. Saltanatı devam etseydi Irak ve diğer yerler Memluk hâkimiyeti altına girebilirdi.⁸⁹ Kendi zamanında her hangi bir vergi yükümlülüğü getirmediği gibi babası ve Baybars döneminde alınan birçok vergiyi de ortadan kaldırdı. O'nun zamanında devletin başlıca gelir kaynağı düşmanlardan ele geçirilen ganimet, tazminat ve vergilerden karşılanıyordu. Dış etkenler her ne olursa olsun dirayet, basiret ve cesaret sahibi bir sultan idaresinde zaferin ve başarının kazanılması mümkün hale gelmektedir. Haçlılar bunu çok iyi bildiklerinden Akka, Sur, Beyrut ve Kal'atü'r-Rum'dan canlarını kurtarmanın derdine düşmüşlerdir.⁹⁰

Eşref Halil savaşların insan gücüne dayalı olduğu bir devirde üç yıllık bir zaman dilimine sığmayacak ölçüde fetihler gerçekleştirmişti. Haçlıların ve Moğolların korktuğu son Memluk sultanıdır. Bu yüzden hem Moğollar hem de Haçlılar dostluklarını ve itaatlerini sunmak amacıyla Kahire'ye elçi gönderdiler. Kısa sürede kazandığı topraklar onu Baybars ve Kalavun gibi sultanlar seviyesine çıkarmıştır. İslam dininden aldığı gücü, üstün bir silah haline dönüştürerek Haçlı askeri dehalarını bile şaşkırtan bir başarıya taşınmasını bilmiştir. Onun zamanında Şam bölgesi Haçlılardan temizlenmiş ve XIX. asra kadar burada hiçbir Haçlı bakiyesine rastlanmamıştır. Burada varlık gösteremeyen Haçlıların Şam'dan her hangi bir beklentileri de kalmadı. Bundan sonra Haçlıların Irak, Ermeniye, Yemen ve diğer yerlere saldırdıkları görülmüştür. Eşref Halil'den sonra gelen Memluk Sultanları onun siyasetini izlemiş olsalardı Moğolları ve Haçlıları kendi topraklarında yok etmek mümkün olabilirdi. Eşref Halil'den sonra Memluk askeri gücü bölgesel savunma stratejisine dönüştürüldü. Bundan sonraki iki asır boyunca sadece sınır boylarında çatışmalar mevcuttur. Zaten sınırlar uzak noktalara vardıkdan sonra da Memluk Devleti 923/1517 yılında Osmanlı Devletine boyun eğmek zorunda kalmıştır.⁹¹

Eşref Halil ve babası Kalavun döneminde Memluk Devleti gücünün zirvesindeydi. Ordunun gücü düşünüldüğünde zor anlarda önemli başarılar kazanılmıştır. Burada halkın orduya duyduğu güven ve her zaman imkânları ölçüsünde destek vermesi söz konusudur. Ordunun asıl gücünü memluklar oluştursa da halk her zaman komutan ve idarecilerinin arkasında olmuş ve gereken yardımı

⁸⁹- İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 22.

⁹⁰- İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, VIII, 22; el-Ulebî, s., 22.

⁹¹- el-Ulebî, s., 19-21.

göstererek savaşa katılmıştır. Bundan dolayıdır ki eşit güce ve sayıya sahip ordular karşısında bu dayanışmanın neticesinde zaferler kazanılmıştır. Eşref Halil zamanında da aynı durum sürdürülmüş ve halkı onun zamanında zaferler çağını yaşamıştır. Eşref Halil'in saltanatı üç yıl, iki ay beş gün sürdü. 13 Muharrem 693 cumartesi günü öldürüldü. Yuninî'ye göre mazlum olarak öldürüldüğü için şehittir. Kendisini öldürmeye gelenlere iyilik etmiş onlara maddi imkânlar sağlamıştır. Birçoğuna Şam bölgesinde iktalar tahsis etmiştir. Onun zamanında zulüm tekrarlanmadı, yeni vergi konmadı. Şam halkını seviyordu, onlar da sultana muhabbet duyuyorlardı. Sade bir hayat yaşamayı seven Eşref Halil tek bir hanımla evli kaldı. Emir Seyfeddin Nûke'nin kızı Erdekin ile nikâhları aile çevresinde bir düğünde Mansur Kalavun'un huzurunda kıyıldı. Düğün merasiminde emirlerden ve hanımlarından her hangi bir hediyeye kabul edilmedi.⁹²

Genel siyasetinde insanlara karşı müsamahakâr bir tavır sergilemiştir. Her hangi bir zulüm yaptığına dair bir bilgi mevcut değildir. Saltanatının ilk günlerinde vergi borçlarını yenilemedi. Şam halkına karşı özel bir muhabbeti vardı ve bunu her zaman korudu. Yine ilk dönemlerinde Dimaşk'ta Babu'l-Cabiye'de her deve yükünden alınan beş dirhemlik vergiyi kaldırırken "Halkımız üzerindeki bu zorluğu kaldırmamız gerekir, zira avam olsun havas olsun bize halkımızın duası gerekmektedir" dedi. Burada halkın memnuniyeti kazanma hassasiyetiyle hareket edilmiştir. Vergi yükünün kaldırılması ticaretin daha da canlanmasına vesile olmuş, halkı ticaret yapmaya teşvik etmiştir.⁹³

Sonuç

Memluk sultanı olması sıkıntılı olarak görülse de Eşref Halil, Akka ve devamında yaptığı fetihlerle Suriye'yi Haçlı kalıntılarından temizleyen, Akka fatihi olarak tarihte yerini almıştır. Ahlaki kusurlarını ve beşeri münasebetlerindeki olumsuz tavrını bu fetihlerle adeta ikinci plana atmayı bilmiştir. Haçlılarla mücadelesi sonucunda Orta doğu genel anlamıyla huzura kavuşmuştur. Haçlılar artık asırlarca bölgeden ümitlerini kesmişlerdir. Diğer taraftan bölgede huzursuzluk kaynağı olan Ermenilere göz açtırılmamış Kal'atü'r-Rum gibi önemli topraklar Memluk devletine kazandırılmıştır. Moğolları tehdit ederek Irak bölgesini Müslümanlara kazandırma hedefinde olan Eşref Halil buna fırsat bulamamıştır. Devlet adamı olgunluğundan uzak, hasis tüccar mantığıyla hareket eden İbn

⁹² - İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, VIII, 23; el-Ulebi, s., 11-12

⁹³ - İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, VIII, 22; Makrizi, *es-Sülûk*, I/III,791; el-Ulebi, s., 13.

Sel'us ile çalışmaya başlaması Eşref Halil'i hazin sona götüren en önemli sebeptir. Bu yönde babasını dahi dinlemeyen Eşref Halil Memluklerin işlerini ona havale etmesi sebebiyle daha baştan düşman kazanmaya başlamıştır. Eşref Halil de diğer Memluk sultanları gibi çok sayıda memluk edinme yoluna gitmiştir. Hem kendine bağlı memluklerin sayısını artırması hem de kibirli ve saygısız İbn Sel'us'a devletin işlerini bırakması sonucunda bundan rahatsız olan diğer memluk gurubunun kılıçlarının kurbanı olmuştur. Ahlaki zaafalarına ve memlukleri hor görmesine rağmen Eşref Halil insan onuruna yakışmayan bir şekilde öldürülmeyi hak etmemiştir. Yirmi yedi yaşında öldürülen sultan o kadar nefret toplamış olmalı ki cesedi bile darbelere, saygısızlığa maruz kalmıştır. Babasının son zamanlarında emirlere iyi davranması ve onların iktalarına yani mal varlıklarına saygılı davranması yönünde verdiği nasihatlere uymuş olsaydı kuvvetle muhtemel Eşref Halil bir suikaste uğramadan uzun yıllar Memluk sultanı olarak kalacaktı. İleri görüşlü bir yapıda olmayan atacağı adamın fayda ve zararlarını düşünmeyen ve kamuoyunun kanaatine değil de çoğunluklu İbn Sel'us gibi birkaç insanın fikrine uyan Eşref Halil dış politikada başarılı olurken, iç siyaset alanında başarısız olmuş ve bunu canıyla ödemiştir.

Haçlılarla mücadele ve emirlerle olan problemlerinin dışında Eşref Halil azda olsa sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunmuştur. Halkın vergilerle ezilmesini önleyerek onların memnuniyetini esas almıştır. Babası zamanında başlatılan ticaretin geliştirilmesine o da destek olmuştur. Bu anlamda batılı devletlerle anlaşmalardan uzak durmamıştır. Edebiyatla ilgilenecek bir divan oluşturan Eşref Halil'in imar faaliyetleri arasında bugün de ayakta kalan önemli yapılar mevcuttur.